

لقب الخليفة ودوره

في المصادر التركية

Türk kaynaklarında

Halife Unvanı kullanımı ve Rölü

إعداد

د/ تسنيم محمد حريج

أستاذ مساعد بقسم اللغة التركية وآدابها، كلية الآداب والعلوم الإنسانية،

جامعة قناة السويس، الإسماعيلية، جمهورية مصر العربية

لقب الخليفة ودوره في المصادر التركية

تسنيم محمد حرب

قسم اللغة التركية وآدابها، كلية الآداب والعلوم الإنسانية

جامعة قناة السويس، الإسماعيلية، مصر

البريد الإلكتروني: Tasneemharb@yahoo.com

الملخص:

يدور البحث حول تطور مصطلح الخلافة في المصادر العثمانية وذلك من خلال مخطوطات ووثائق عثمانية، وقد خدم مصطلح الخلافة، العثمانيين الذين استفادوا منه كثيرا لتوحيد الصفوف في مواجهة القوى العظمى ورفع راية الإسلام والتصدي للخطر الغربي الذي يهدد كيان الدولة، وبالتالي عمل الأوروبيون على زرع الفتنة وتدبير المؤامرات لسلطة الخلافة حتى أسقطوها من خلال الدعم الغربي للمتقنين العثمانيين والعسكريين وبدأت الانقلابات العسكرية والثقافية ضد الخلافة العثمانية، وبفرمان التنظيمات، قام المثقفون الجدد من المسؤولين بتقليص سلطة الخليفة العثماني داخل البلاد، وملاؤا الوظائف بالضباط والمتقنين المستغربين فكريا، أسفرت هذه السياسات الاستعمارية عن نتائج، منها دخول الدولة العثمانية نفسها في دائرة الحرب العالمية الأولى. وبعد هزيمة كبيرة، هرب قادة جماعة الاتحاد والترقي خارج البلاد، وسعى الخليفة العثماني، السلطان وحيد الدين خان، إلى إيجاد حلول لهذه الأوضاع الطارئة. على ذلك توجه مصطفى كمال باشا، الذي نال ثقة السلطان الخليفة، بتكليف خاص من السلطان لتنظيم المقاومة الوطنية في الأناضول، وبينما كان يكرر الولاء للخليفة في المؤتمرات وأمام الشخصيات المؤثرة، إلا أنه عندما تولى السلطة، أعلن أن السلطان وحيد الدين خان

خائناً. ثم ألغى النظام السلطاني وأعلن الجمهورية، وبعد فترة قصيرة ألغى الخلافة. ونفيت العائلة الحاكمة. وبذلك تمت إزالة الحاجز الأكبر أمام الدول الاستعمارية، ألا وهو الخلافة، لو كانت الكوادر الداخلية قد تم تربيتها على الإسلام، لم تكن لتتخرط في مثل هذا التغيير الذي خدم سياسات الدول الغربية الاستعمارية.

الكلمات المفتاحية:

الدولة العثمانية، الخلافة، التنظيمات العثمانية، مصطفى كمال أتاتورك، الخليفة العثماني.

The Title of Caliph and Its Role in Turkish Sources **Tasneem Muhammad Harb**

Department of Turkish Language and Literature, Faculty
of Arts and Humanities, Suez Canal University, Ismailia,
Egypt.

Email: Tasneemharb@yahoo.com

Abstract:

The research revolves around the development of the term Caliphate in Ottoman sources through Ottoman manuscripts and documents. The term Caliphate served the Ottomans, who benefited greatly from it to unify ranks in the face of the great powers, raise the banner of Islam, and confront the Western threat that threatens the entity of the state. Consequently, the Europeans worked to sow discord and plot conspiracies against the authority of the Caliphate until they overthrew it through Western support for the Ottoman and military intellectuals, and military and cultural coups began against the Ottoman Caliphate. By decreeing the regulations, the new intellectuals among the officials reduced the authority of the Ottoman Caliph within the country, and filled the positions with officers and intellectuals who were intellectually foreign; these colonial policies produced results, including the entry of the Ottoman Empire itself into the First World War. After a major defeat, the leaders of the Union and Progress group fled outside the country, and the Ottoman Caliph, Sultan Wahid al-Din Khan, sought to find solutions to these emergency situations. Accordingly, Mustafa Kemal Pasha, who had gained the trust of the Sultan-Caliph, went with a special commission from the Sultan to organize the national resistance in Anatolia, and while he repeated his loyalty to the Caliph in conferences and in front of

influential figures, when he assumed power, he declared that Sultan had betrayed him as a traitor. Then he abolished the sultanate system and declared the republic, and after a short period he abolished the caliphate. The ruling family was exiled. Thus, the biggest barrier facing the colonial countries was removed, which is the Caliphate. If the internal cadres had been raised in Islam, they would not have engaged in such a change that served the policies of the colonial Western countries.

Keywords:

Ottoman Empire, Caliphate, Ottoman Organizations, Mustafa Kemal Ataturk, Ottoman Caliph.

المقدمة:

تعريف الخلافة لغة مصدر خلف يخلف خلافة أي بقى بعده أو أقام مقامه ويقال خلفه في قومه أي خليفة فيهم لقوله تعالى (اخلفني في قومي وأصلح) والخلافة اسم للمنصب الذي يتبوؤه من يخلف الرسول صلى الله عليه وسلم في اجراء الأحكام الشرعية ورئاسة المسلمين في أمور الدين والدنيا^(١) والخلافة أيضا نيابة المرء عن غيره إما لغيبة المنوب عنه وإما لموته وإما لعجزه^(٢) وهي عند ابن خلدون حمل الكافة على مقتضى الشرع في مصالحهم الأخروية والدينية الراجعة اليها^(٣)، وعرفها النقتازي والماوردي أنها رئاسة عامة في أمر الدين والدنيا خلافة عن النبي صلى الله عليه وسلم^(٤)

ان من واجبات الخليفة في الإسلام المكلف بها: اقامة دين الله، وأن يكون قدوة حسنة لرعيته، ومشاورة أهل الشورى لجمع الرأي السديد والإستفادة منهم لمصلحة الأمة، واستيفاء الحقوق المالية للدولة واختيار الأكفاء للمناصب والولايات، والدعوة الى الله والأمر بالمعروف والنهي عن المنكر بعد وفاة النبي محمد صلى الله عليه وسلم بدأ يفكر المسلمون في خليفة لرسول الله، فكانت بذلك الخلافة الراشدة وهي أول خلافة للمسلمين، وأول دولة اسلامية قامت عقب وفاة النبي عليه الصلاة والسلام وهي دولة الخلافة الوحيدة التي لم يكن فيها الحكم وراثيا، بل كان يقوم على الشورى

(١) معجم متن اللغة لأحمد رضا مادة خلف ٢ / ١٢٣٢

(٢) مفردات ألفاظ القرآن للأصفهاني ص ٢٩٤ (٢)

(٣) مقدمة ابن خلدون ص ١٩ الفصل السادس والعشرون (٣)

(٤) شرح المقاصد للنقتازي ٢٣٤/٥ الفصل الرابع ص ١٦٩ (٤)

عكس دول الخلافة التالية التي كان الحكم فيها بالوراثة، وأول من تولى خلافة المسلمين هو أبو بكر الصديق رضي الله عنه، ولقب بالخليفة لأنه خلف النبي صلى الله عليه وسلم في الحكم، ثم خلفه عمر بن الخطاب وكان لقبه خليفة خليفة رسول الله، إلا أن الناس غيروا هذا اللقب الى أمير المؤمنين، وجاءت بعد ذلك الخلافة الأموية وهي ثاني خلافة في تاريخ الإسلام بقيادة معاوية بن أبي سفيان وكانت العاصمة في مدينة دمشق وبلغت ذروة اتساعها في عهد الخليفة العاشر هشام بن عبد الملك وتتابع بعدها الخلافة العباسية ويعتبر أبو جعفر المنصور المؤسس الحقيقي للدولة العباسية وقام بتروسيخ أقدامها في العالم الإسلامي وسيطر على بعض المناطق الإسلامية التي فتحها الأمويين أما الدولة الفاطمية التي كانت من سلالة شيعية فقد أسسها الخليفة عبد الله المهدي وتوالى على حكمها أبناء عبد الله وأحفاده، أما الدولة الأيوبية فقد عرفت بجهادها ضد الصليبيين وقد حكمها صلاح الدين الأيوبي ومن بعده سلاطين الأيوبيين، وبعد سقوط بغداد على يد المغول عام ١٢٥٨م انتهت الخلافة العباسية وقد انتهت خلافة الدولة العباسية رسميا بفتح مصر على يد السلطان سليم وحقت الدولة العثمانية الخلافة من خلال القيام بمسؤوليات الخليفة وأصبح لها الخلافة الحقيقية.

Türk kaynaklarında Halife Unvanı kullanımı ve Rölü Giriş

Sözlükte birinin yerine geçmek, bir kimseden sonra gelip onun yerini almak, birinin ardından gelmek/gitmek, yerini doldurmak, vekâlet veya temsil etmek gibi manalara gelen hilâfet lafzı, terim olarak İslâm devletlerinde Hz. Muhammed'den (s.a.v.) sonraki devlet başkanlığı kurumunu ifade eder. Halîfe de bir kimsenin yerine geçen, onu temsil eden kimse demektir ve devlet başkanı için kullanılır. Devlet başkanlığının bir adı da İmâmet'tir. Devlet başkanına, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) vekili olarak onun adına toplumu yönettiği için halife, önder ve lider olması sebebiyle de İmam denilmiştir. Hz. Ömer döneminden itibaren ise emîrü'l-mü'minîn tabiri halife kelimesinin yerine kullanılmıştır. Hz. Muhammed'den (s.a.v.) sonra Hulefâ-yı Râşidîn, Emevî ve Abbasî dönemleri gelmiştir.⁽¹⁾ Abbasîlerden sonra ise hilafetin Osmanlı dönemi gelmiştir. Bu çalışma, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren hilafete sahip olduğunu, Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı fethi ile birlikte şeklî hilafete sahip olan Abbasîler'e son verildiğini ve Osmanlı Devleti'nin halifenin sorumluluklarını yerine getirerek hakiki hilafete sahip bir şekilde şeklî hilafeti de elde ettiklerini göstermektedir. Bununla birlikte bu çalışma, Osmanlı hilafetinin sahip olduğu gücün ulaştığı boyutu, sömürgeci devletlerin politikalarını hangi boyutta engellediğini ve bu sömürgeci devletlerin Osmanlı hilafetini sömürü politikalarına karşı hangi boyutta engel görüp hilafetin ilgası politikasına hangi yol ve yöntemlerle yöneldiklerini de göstermektedir. Bu çalışma bu alanda

(1) Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Casim Avcı. İstanbul: TDVİA, 1998, "Hilâfet" Maddesi.

yapılan nadir çalışmalardan biridir. Bu sebeple literatürde bir boşluğu dolduracağı düşünülmektedir. Bu çalışmanın amacı, Osmanlı hilafetinin başlangıcından ilgasına kadar olan sürecinde Osmanlı kaynaklarında Hilafet ıstılahının gelişimini incelemektir. Bu çalışma nitel araştırma yönteminden doküman incelemesi yoluyla gerçekleştirilmiştir.

1. Yavuz Sultan Selim'den Önce Osmanlılarda Hilafet

Osmanlı Devleti kurucusu Osman Gazi (ö. 724/1324) ilk zamanlarda Söğüt civarında Bizans tekfurlarına karşı kazandığı fetihleri Selçuklu Sultanına arz etmiş ve elde ettiği ganimetten pay göndererek bağlılığını devam ettirmiştir. Selçuklu Sultanı da Osman Gazi'nin zaferlerinden memnun kalmış ve Osman Gazi'ye sancak ve kılıç göndermiştir. Osman Gazi, önceden bağımsız hareket etmiş olmasına rağmen Selçuklu Sultanlarına hürmeten sultanların adına hutbe okutmuş ve para bastırmaya devam etmiştir.⁽¹⁾ Fakat Moğol istilalarından sonra şartlar değişmiş ve Selçuklu Sultanlarının otoritesi zayıflamıştır. Bu sebeple ülkede tesirleri de kalmamıştır. Söğüt civarındaki Oğuz Beyleri, Selçukludan kendilerine bir fayda gelmeyeceğini anlamış ve Osman Gazi'ye giderek saltanat ya ittifakla ya da istihakla olur. Biz size gereği gibi mutî olup bağlanalım ki bu taraflarda gönül hoşluğu ile kaza edelim demiş ve Osman Gazi'nin sultanlığını kabul etmişlerdir.⁽²⁾ Osman Gazi, hutbeyi kendi adına okutmuş, başka bir otorite kabul

(1) Neşri, Mehmed. Kitâb-ı Cihan-nümâ, nşr. F. R. Unat, M. A. Köymen, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1957, c.1 s.106-108.

(2) Lütü Paşa, Tevârih-i Âl-i Osman, İstanbul: Matbaa-i Amire, 1341, s.22.

etmediğini ifade etmiş ve kendini meşru bir sultan olarak kabul etmiştir. Nitekim Karacahisar'ın fethinin ardından (1288) orada Cuma namazı kılınması için Sultanın izin vermesi gerektiği ifade edildiğinde; Bu şehri ben kılıcımla aldım. Sultanın bunda ne tesiri var ki ondan izin alayım. Ona sultanlık veren Allah bana da hanlık verdi demiş ve kadılık ve hatiplik görevini Dursun Fakih'e vermiş ve Karacahisar'da Cuma hutbesini kendi adına okutmuştur.⁽¹⁾ Cuma ve bayram namazlarını kıldırmak halifenin görevleri arasında olması sebebi ile hutbelerde zamanın halifesinin adını okumak ve halifeye dua etmek sahabe döneminden beri uygulanan bir gelenektir. Hulefa-yi Râşidîn döneminde imâmet görevini icra eden halifeler hutbelerinde Hz. Muhammed'e (s.a.v.) getirmişlerdi. Fakat ilerleyen zamanlarda İslâm ülkesinin topraklarının genişlemesi neticesinde halifeler tarafından görevlendirilen valiler buldukları şehirlerde imamet görevini gerçekleştirirken mevcut halifeye de dua etmeye başlamışlardır. Bir örnek olarak; Basra'da bulunan Abdullah b. Abbas'ın (r.a) Hz. Ali'ye dua etmiştir. Sonuç olarak bir bölgede bir halife adına hutbe okunması ve dua edilmesi; o bölgenin kendisi adına hutbe okunan ve dua edilen halifenin hakimiyetinde olduğunu ifade etmiştir.⁽²⁾ Abbasilerin İslâm dünyasında itibar kaybetmesinin ardından Hilâfetin özellikle Sünni Müslümanlar nezdinde

(1) Âşıkpaşazâde. Âşıkpaşazâde Târihi Tarih-i Âl-i Osman, İstanbul: Matbaa-i Amire, 1332, s.18; Oruç b. Adil, Tevârih-i Âl-i Osman (Oruç Bey Tarihi), nşr. Necdet Öztürk, İstanbul 2008, s.13. Benzer bir rivayet için bkz. Neşrî, Mehmed, a.g.e., c.1 s.108-111.

(2) Bahriye Üçok, İslâm Tarihi Emevîler-Abbasîler, Ankara 1979, s.145.

otoritesinin de zayıfladığı ve sahabe döneminde icra edilen Hilâfet nizamından uzaklaşıldığı görülmüştür. Bu dönemde Sünni Müslümanların buldukları coğrafyalarda bölünmeler olmuş ve özellikle Şiiilerin birtakım bölgelerde hâkim olması nedeni ile Sünnilerin siyasî birliği de zarar görmüş ve bozulmuştur. Bu bozulmadan dolayı Sünnilerin arasındaki irtibatın sağlanması zorlaşmıştır. Bu durum karşısında Sünni âlimler siyasi iktidarda kim olursa olsun bütün Müslümanların birliğinden daha çok yaşadıkları devletin sınırları içerisinde İslâm şeriatının esaslarına bağlı bir nizamın kurulmasını ve İslâmî kaidelerin uygulanmasını daha çok önemsemişlerdir. Şiiilerin İslâm birliğini bozmasından sonra Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı Osmanlı hakimiyetine dahil etmesine kadar olan süreçte İslâm Dünyası'nın siyasi ve dini bir otorite etrafında toplanmaları sağlanamamıştır.⁽¹⁾ Osmanlılar, Osman Gazi'den itibaren hutbelerde sadece kendi isimlerini oturarak Hilâfeti sahiplenmişlerdir. Sultan I. Murad'ın (ö. 791/1389) Edirne'yi fethi ardından Karamanoğlu'ndan aldığı tebrik mektubunda sultanın unvanları arasından Halife ibaresi ve verilen cevap mektubunda Osmanlı için şeref-i Hilâfet tabiri kullanıldığı görülmektedir.⁽²⁾ Yine I. Murad için Allah'ın yeryüzündeki gölgesi ifadesi geçmektedir.⁽³⁾ I. Murad'a yazılan başka mektuplarda

(1) Hasan Gümüšoğlu, İntikalinden İlğasına Osmanlı'da Hilafet, İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2011, s.33-34.

(2) Feridun Bey, Münşeât, İstanbul: Dâru't-Tıbaatu'l-Amire, 1858, c.1, 95-96.

(3) Feridun Bey, a.g.e., c.1, s.96. I. Murad için halife, hilafet sahibi ve benzer lafızlar için ayrıca bkz: 97, 98, 99, 102, 103 ve devamı.

Edirne için makarr-ı hilâfet lafzı kullanılmış, bütün Müslümanlara hayırlı ve mübarek olması istenmiş ve Hazret-i Hilâfet tabiri ifade edilmiştir.⁽¹⁾ Bu sebeple I. Murad'dan itibaren Osmanlı sultanlarının kendilerini halife gördükleri araştırmacılar tarafından kabul edilmiştir.⁽²⁾ I. Murad'ın Hamîdili sancak beyi Şehzâde Bayezid'e gönderdiği mektupta; Ferzend-i e'azzi erşedi kâmkâr ve ercümendi se'adtmendi nâmdâr semere-i şecere-i hilâfet ve gonca-i gulbin-i devlet hitabı bulunmaktadır.⁽³⁾

I. (Yıldırım) Bayezid (ö. 805/1403) için;

بحضرت سامی منزلت عالی مرتبت سلطنت شعار معدلت آثار خداوند اعظم و خداوند کار
معظم ملک الملوك والسلاطين سلطان الاسلام والمسلمين قائد جيوش الموحدين
ملاذ الفزاة والمجاهدين قهرمان المساء والطين المؤيد من الله الملك المجيد السلطان
بلدرم بايزيد عظم الله تعالى ملكه ونظم سلكه وزيدت شوكته وانتظمت دولته

4)

I. Mehmed (ö. 824/1421) için;

بند کئی درگاه اعلی حضرت سلطنت پناه ممالک دستگاه خداوند اعظم و خداوند کار معظم
سلطان سلاطين الامم ملک الملوك في العالم پادشاه جهان بنان وشهنشاه ابوت مکان
فلك السلطنة وشمس برج الخلفه سلطان محمد خان کیوان ایوان اللهم خلدہ بالدولة الابدیة

5)

(1) Feridun Bey, a.g.e., c.1, s.97.

(2) Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Azmi Özcan. İstanbul: TDVİA, 1998, "Hilâfet" Maddesi.

(3) Feridun Bey, a.g.e., c.1 s.107.

(4) Feridun Bey, a.g.e., c.1, s.124. Ayrıca halife, hilafet sahibi ve benzer ifadeler için devamına bakınız.

(5) Feridun Bey, a.g.e., c.1 s.152. Ayrıca halife, hilafet sahibi ve benzer ifadeler için devamına bakınız.

Yine I. Mehmed için Yeşil Câmii'nin kapısındaki kitabede şu ibare bulunmaktadır; Es-Sultân ibnü's-Sultân es-Sultân Muhammed b. Bayezid b. Murad halledallahu hilâfetehu fi'l-arzı mülkehu... fi zilhiceti ıseteyn ve'ışrine ve semanimiye.⁽¹⁾ Akkoyunlu hükümdarı Hamza Bey'in II. Murad'a (ö. 855/1451) gönderdiği mektupta şu ifade geçmektedir; ...Sultan Murad Han ve Murad bahs-i âlemiyân halledallahu ta'âlâ mülkehu ve sultanehu ve hilâfetehu.⁽²⁾ İbn Kemal, fethinden önce İstanbul'un Dâru'l-Hilâfet olmağa münasip mahal görüldüğünü ifade etmiş ve Yavuz Sultan Selim'den önceki hükümdarlar için de Pâdişah-ı Hilâfet penah tabirlerini kullanmıştır.⁽³⁾ 15. Yüzyılın meşhur âlimlerinden olan Alâaddin Ali Tûsî, Fatih Sultan Mehmed'in (ö. 886/1481) emri ile Tehâfütü'l-Felâsife adlı kitabı kaleme almıştır. Kitabın mukaddimesinde Sultandan bahsederken şu ifadelerde bulunmuştur; ...Allah'ın halifesi, zamanın hâkimi, sultanoğlu sultan, hakan oğlu hakan Murad Han oğlu fetih sahibi sultanın idaresi şimdi olduğu gibi onun arzusu ve rızası üzerine dünyanın sonuna kadar devam etsin. Allah onun Hilâfet sancağını saadetle ebedileştirsin... Tûsî, eserini Fatih Sultan Mehmed emrettiği için yazdığını, Nisâ Suresi'nin 59. Ayetinde geçtiği üzere ulu'l-emre itaatın Allah ve Resûlüne itaat olacağını ifade etmiştir.⁽⁴⁾

(1) Halim Baki Kunter, "Kitâbelerimiz." Vakıflar Dergisi, 2 (1942), s. 439.

(2) Feridun Bey, a.g.e., c.1 s.190.

(3) İbn Kemal, Ahmed Şemseddin, Kemalpaşazâde, Tevârih-i Âl-i Osman, VII. Defter, nşr. Şerafettin Turan, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1957, s.99, 194, 197, 233, 235, 465, 528.

(4) Alâaddin Ali Tûsî, Tehâfütü'l-Felâsife (Kitâbu'z-Zuhr), çev. Recep Duran, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990, s.5.

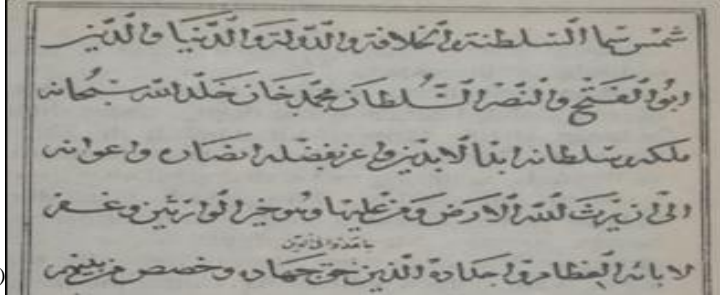
Fatih Sultan Mehmed, hakkında bu kanunnâme, atam ve dedem kânunudur ve benim dahi kânunumdur. Evlâd-ı kirâmın neslen ba'de neslin bununla âmil olalar ifadelerinde bulunduğu Teşkilat Kânunnâmesi'nin başında mâlik-i serir-i Hilâfeti bi'l-istihkak, kahraman-ı zaman, sâhibü'l-emni ve'l-emân, es-Sultânü'l-A'zam, Halîfetullâhi fi'l-Âlem, es-Sultan İbnü's-Sultan Muhammed Hân... ifadesi bulunmaktadır.⁽¹⁾ İbn Kemal de Fatih Sultan Mehmed için Hazret-i Pâdişah-ı Hilâfet penah ifadesini kullanmıştır.⁽²⁾ Bununla birlikte daha birçok vesikada Fatih Sultan Mehmed'in Hilâfetinden bahsedilmiştir.⁽³⁾ Fatih Sultan Mehmed'e ait bir vakfiyede; Müminlerin emiri, muttakilerin imamı, ğuzatü'l-Mücâhidîn'in sultanı, müeyyid-i bi teyyid-i rabbi'l-â'lemin ibareleri bulunmaktadır.⁽⁴⁾ Osmanlı Padişahlarına Hilâfet'in resmen alınışından çok önce halife sıfatının verildiğini gösteren tarihi bir vesika; Fatih Vakfiyeleri'nin sekizinci sayfasında hilafet kelimesinin açık bir şekilde geçtiği görülmektedir;

(1) Ahmed Akgündüz, Osmanlı Kânunnâmeleri, İstanbul: Faisal Eğitim ve Yardımlaşma Vakfı, 1990, c.1, s.317.

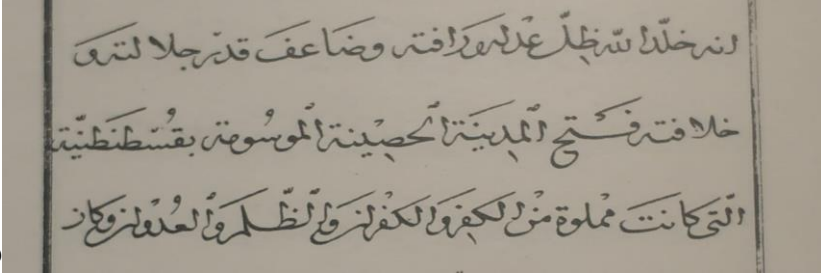
(2) İbn Kemal, a.g.e., s.296.

(3) Akgündüz, a.g.e., c.1, s.518.

(4) Fatih Mehmet II Vakfiyeleri (nşr. Vakıflar Umum Müdürlüğü), Ankara: Cumhuriyet Matbaası, 1938, s.26.

Bir sonraki sayfada da hilafet kelimesi yine açık bir şekilde gözükmektedir;

Fatih Sultan Mehmed, oğlu Şehzâde Mustafa'ya gönderdiği mektupta oğluna hitaben; nevr-i hadîka-i hilâfet (hilâfet bahçesinin çiçeği) demiştir.⁽³⁾ Şehzâde Cem'e gönderdiği mektupta da hitaben; nûr-ı hadaka-i hilâfet (Hilâfet gözbebeğinin nuru) demiştir.⁽⁴⁾ Fatih Sultan Mehmed dönemine ait başka bir vesikada ise Sultan için Sultanu'l-İslâm zillullahı al'el-enâm mâliku rikâbil ümem Halîfetullahi fi'l-âlem... mâliku serîri'l-hilâfeti bi'l-istikâk denilmiştir.⁽⁵⁾ Yine Fatih için El-

(1) Tahsin Öz, Zwei stiftungsurkunden des Sultans Mehmed II. Fatih, İstanbul, 1935, s.8.

(2) Öz, a.g.e, s.9.

(3) Feridun Bey, a.g.e, c.1 s.279.

(4) Feridun Bey, a.g.e., c.1 s.283.

(5) Bekir Sıtkı Baykal, "Uzun Hasan'ın Osmanlılara Karşı Katî Mücadeleye hazırlıkları ve Osmanlı-Akkoyunlu Harbinin Başlaması", Belleten, 21/82 (1957), s.284.

Hâletu hâzihi Cenâb-ı hilâfet meâb cânibinden iftihârüz-zevvâkîn İskender Beğ kulunuz ifadesinde hilafet lafzı bariz gözükmektedir.⁽¹⁾ Yine Fatih için Halledallahu Teala fî basîti'l-arzi mülkehu ve hilâfetehu ve sultânehu ve efâze alâ'l-âlemîn feyze adlihi ve merhametihi denilmektedir.⁽²⁾ Fatih Sultan Mehmed dönemi tarihçilerinden Tursun Bey, İstanbul için Dâru'l-Hilâfe demiştir.⁽³⁾ Tursun Bey'in bir başka ifadesi; Vefât-ı Sultan Muhammed ve culûs-i Sultan Bayezid ber taht-ı hilâfet me'nûs.⁽⁴⁾ Fatih Sultan Mehmed, oğlu Şehzâde Mustafa'ya yazdığı bir mersiyesinde Ol saltanatta fahr-i hilâfet-penâh olan Âl-i mülûk mefhari Şeh Mustafa kânî demiştir.⁽⁵⁾ Sultan II. Bayezid (ö. 918/1512) için Sultan Bayezid Han'ın Hilâfet zamanında⁽⁶⁾, Şehzâde Korkut'a yazılan mektupta; Mihr-i sipihr-i hilâfet ve tacdârî⁽⁷⁾, Horosan Hükümdarı Timurlu Hüseyin Baykara'nın göndermiş olduğu mektupta; Halîfetullahi fi'l-enâm hâfizi sugur-i İslâm⁽⁸⁾, Herat Şeyhu'l-İslâm'ı Ahmed Teftazanî'nin gönderdiği mektupta; Ve eyyede zilâl-i

(1) Necati Lugal & Adnan Erzi, Fatih Devrine Ait Münşeât Mecmuası, İstanbul: İstanbul Matbaası, 1956, s.91. Ayrıca bkz: Fatih için "Hazret-i Hilâfet-penâh" ve "dergâh-ı hilâfet penâh" s.97, 99.

(2) Feridun Bey, a.g.e., c.1 s.274.

(3) Tursun Bey, Tarih-i Ebû'l-Fetih, nşr. Mertol Tulum, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 1977, s.110, 193.

(4) Tursun Bey, a.g.e., s.196.

(5) Ahmed Paşa, Ahmed Paşa Divanı, nşr. Ali Nihad Tarlan, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1966, s.89.

(6) İbn Kemal, a.g.e., s.235.

(7) Feridun Bey, a.g.e., c.1 s.294.

(8) Feridun Bey, a.g.e., c.1 s.306.

salтанatihi ve hilâfetihi⁽¹⁾, Meşhur âlim Molla Câmî'nin göndermiş olduğu mektupta; revâne-i pâye-i serîr-i hilâfet-masîr⁽²⁾ denilmektedir. Akkoyunlu Sultan Yakub'un göndermiş olduğu mektupta Mu'izzüs-salţanat ve hilâfet ibaresi bulunmaktadır.⁽³⁾ Fetihnâme-i Sultan Muhammed'de Bayezid Han Gazi hullidet hilâfetuhi ve ubbide salţanatuhi ilâ yevmid'dîn ifade yer almaktadır.⁽⁴⁾ Şâir Ahmed Paşa divanında da şu ifade bulunmaktadır; Başında tâc-ı sa'âdet Zehî celâl u şeref. Elinde mühr-i hilâfet zehî'atâ vü neval.⁽⁵⁾ Bir Osmanlı arşivi belgesinde Fatih Sultan Mehmed oğlu II. Bayezid için a'ni Emîrû'l-mü'mînin Halife-i bi'l-bâhire,⁽⁶⁾ Selâtinname'nin 92b. sayfasında Sultan II. Bayezid için adın Halîfe olalı dünya sarayına mısrasının hemen yanında Selâtîn-i Osmânîyyeye bu zamanda dahî Halîfe itlak olunduğuna sarahat vardır diye bir kayıt vardır.⁽⁷⁾ II. Bayezid için yazılmış olan Trabzon Sancağı Tahrir defterinde Emîrû'l-mü'mînin denilmiştir.⁽⁸⁾

Müslümanların geniş coğrafyaları fethetmesi ile beraber farklı zamanlarda ve mekanlarda birtakım

(1) Feridun Bey, a.g.e., c.1 s.365.

(2) Feridun Bey, a.g.e., c.1 s.362.

(3) Feridun Bey, a.g.e., c.1 s. 313. Sultan Yakub'un ve oğlu Baysungur'un mektuplarında da benzer ifadeler bulunmaktadır. Bkz: Feridun Bey, a.g.e., c.1 s.297, 301, 308, 315, 316, 320, 325, 327, 328, 331, 334, 351.

(4) Kıvamî, Fetihnâme-i Sultan Muhammed, nşr. F. Babinger, İstanbul: Maarif Basımevi, 1955, s.310.

(5) Ahmed Paşa, a.g.e., s.66.

(6) Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi No: 884.

(7) Sarıca Kemal (Kemal-i Zerd), Selâtinname, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, No: 331, 92b.

(8) Başbakanlık Osmanlı Arşivleri, no: 828, s.6.

sultanlar kendi bölgelerinde halife unvanını kullanmışlardır. Bu manasıyla hilâfet bir hükümdarlık ifadesi olarak değerlendirilmiş ve meseleye şer'î bir dayanak bulabilmek için, Hakka riayetle adaleti yerine getiren ve şeratı uygulayan sultanlar kendi ülkelerinde halife sıfatını kullanabilirler denilmiştir.⁽¹⁾ Fakat Osmanlı sultanlarının kendilerini halife olarak isimlendirmesini, resmî yazışmalarda halife unvanını kullanmasını ve bunun kaynaklarda yer almasını basit bir mesele olarak değerlendirmenin veya diğer sultanlar da bunu kullanıyordu demek doğru olmayacaktır. Nitekim kuruluş aşamasından beri İslâm âlimlerini yanlarından ayırmayan ve her ne iş olursa olsun âlimlerden fetva alan sultanların, Hilâfeti sıradan bir unvan olarak kullanmaları imkansızdır. Bununla birlikte Osmanlı'nın Sünnî itikadına çok sıkı bir şekilde bağlı kimseler olduğu dikkate alındığında, İslâmî eserlerde çok eskiden beri geniş yer kapsayan ve İslâm âlimlerinin büyük önem verdiği Hilâfetin esaslarını ve halifenin görevlerini görmezlikten gelebileceğini düşünmek pek inandırıcı değildir. Nitekim I. (Yıldırım) Bayezid zamanında Mekke'nin ve Medine'nin hizmetkârı ve Müslümanların koruyucusu olduğunu gösteren surre alayları gönderilmeye başlanmış,⁽²⁾ Sultan Çelebi Mehmed zamanında ise Bursa'da⁽³⁾ imarethaneler yaptırılmış ve gelirleri

(1) Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, "Hilâfet" Maddesi.

(2) Murat Akgündüz. "Surre-i Hûmayûn Geleneği ve İslâm Toplumunu Kaynaştırmadaki Rolü". D. E. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, (2005) 22, s.108.

(3) Âşıkpaşazâde, a.g.e., s.93.

Haremeyn'e gönderilmiştir.⁽¹⁾ Gönderilen miktar II. Murad zamanında daha da artmış ve sadece Haremeyn'e değil, Kudüs'e de gönderilmiştir.⁽²⁾ Gönderilen miktar artarak devam etmiş ve Kanuni Sultan Süleyman döneminde 1.074.860 kuruş Mekke-i Mükerreme'ye, 2.416.701 kuruş Medine'ye ve 11.547 kuruş da Kudüs halkına gönderilmiştir.⁽³⁾ 1517 senesi itibari ile Haremeyn'in Osmanlı hakimiyetine geçmesinin ardından surreler düzenli bir şekilde gönderilmiştir. Bu surrelerin dışında kutsal topraklara giden yolların güvenliğini sağlamak için bedevilere "urban surresi" de gönderilmiştir. Surreler genellikle İstanbul ve Kahire'den, nadiren ise Yemen ve Halep'ten gönderilmiştir.⁽⁴⁾ Yavuz Sultan Selim'den önce Osmanlı Sultanları kendilerini Halife olarak kabul ettikleri için Mısır'da Memlûklülerin himayesinde bulunan Abbâsî halifesini meşru görmemiş ve muhatap almamışlardır. Bununla birlikte Osmanlı Devleti'nin, Selçuklulardan almış oldukları mirasa ilave olarak, Hıristiyanlara karşı kazanmış olduğu zaferlerle, Türklerin İslâm dünyasındaki otoritesini güçlendirmişlerdir. Türklerin Hıristiyanlara ve Şiiilere karşı Müslümanları korumaları ve himaye etmeleri, Osmanlı'nın halifenin vazifesini yapan bir konumda

(1) Neşrî, Mehmed, a.g.e., c.2 s.550; Solakzâde, Mehmed Hemdemi Çelebi. Solakzâde Tarihi, nşr. V. Çabuk. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989, c.1, s.188; Mustafa Nuri Paşa, Netâyicü'l-Vukû'ât. Dâru'l-Hilâfet: Bab-ı Ali Cedidesi Matbaası. 1327, s.31.

(2) Solakzâde, a.g.e., s.257.

(3) Eyüp Sabri Paşa. Mir'atü'l-Haremeyn. İstanbul: Bahriye Matbaası. 1301-1306, s.685-686.

(4) Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Şit Tufan Buzpınar. İstanbul: TDVİA, 2009, "Surre" Maddesi.

olduğunu aşikâr etmektedir. Nitekim Şâh Veliyyullâh Dihlevî, birçok hadis-i şerifte Türklerin hakimiyetinden bahsedildiğini ifade etmiş, Selçukluların gücü karşısında yenilgiye uğrayan Abbasî Hilâfeti'nin yalnızca isminin kaldığını, Osmanlı'nın Arap, Timurluların da Fars coğrafyasını hâkimiyeti altına almasının ardından Kureyş'in bir otoritesinin kalmadığını ifade ederek Arapların dışındaki Müslümanların hâkimiyetlerinde dolayısı ile Hilâfetlerinin meşruiyetinde tereddüt etmemiştir.⁽¹⁾

(1) Ebu Abdülazîz Şah Veliyyullah Ahmed b. Abdürrahîm Ed-Dihlevî, İzâletü'l-hafâ' an Hilâfeti'l-hulefâ (Esrâru Hilâfeti'l-hulefâ), çev. Mustafa Hudawî, Beyrut 2009.

2. Mısır'ın Fethi Esnasında Osmanlı Kaynaklarında Hilafet

Yavuz Sultan Selim (ö. 926/1520), Mısır seferinden önce halîfe ünvanını kullanmıştır. Mısır seferi esnasında hicrî 920 Safer, mîlâdî 1514 Nisan'da İzmit'ten Şah İsmail'e gönderdiği mektupta Emmâ ba'd in hitâb-i müstetâb ez cenâb-i hilâfet-i mâ ki kâtîlü'l-kefere ve'l-müşrikîn,⁽¹⁾ Yavuz Sultan Selim'in Şah İsmail'e gönderdiği bir diğer mektup, Ez hazret-i ubbehet menzilet-i mâ ki Halîfetullahi Teala fi'd-dünya,⁽²⁾ Zeyl-i Heşt-Bihişt'te Dest-i bi'at-i Sultânu'l-İslâm ve Halife-i Rahmân istihkâm nümûdend,⁽³⁾ Ve ba'de ez ân be savb-i taht-i hilâfet mekân,⁽⁴⁾ denilmiştir. İkinci Bayezid'in kızı İlaldı Sultan, Yavuz Sultan Selim'in tahta çıkışını tebrik etmiş ve mektubunda şu ifadeye yer vermiştir; cenâb-ı saltanat-ı meâb-ı Hilafet-âyât.⁽⁵⁾ Yavuz Sultan Selim'in eşi Hafsa Sultan da Yavuz için şu ifadeyi kullanmıştır; Hüdâvendigâr halledet hilafetehu.⁽⁶⁾ Şehzâde Ahmed meselesi halledilmeden önce Kırım Han'ı Mengili Giray Han, İstanbul için Dâru'l-Hilâfe, Yavuz Sultan Selim için de cenâb-ı hilafet kıbâb demiştir.⁽⁷⁾ Yavuz Sultan Selim'in döneminde meseleleri günü gününe kayıt altına alan Haydar Çelebi, Sultanın Çaldıran Harbi'ne (1514)

(1) Feridun Bey, a.g.e., c.1 s.379.

(2) Feridun Bey, a.g.e., c.1 s.382.

(3) İdris-i Bitlisi-Ebu'l-Fazl Mehmed Efendi, Zeyl-i Heşt-Behişt, Süleymaniye, Esad Efendi, no: 2447, 78a.

(4) İdris-İ Bitlisi, a.g.e., 77b. Ayrıca bkz: be cânib-i darü'l-hilâfe..." 79.

(5) Çağatay Uluçay, Haremden Mektuplar, İstanbul: Ata Basımevi, 1956, s.67.

(6) Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, 10292 (36).

(7) Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, 7084 (7).

çıkmasının nedenlerini ifade ederken Şâh İsmail'in İslâm'ın esaslarını değiştirerek küfre girdiğini ve bu durumun cezalandırılmasının bütün Müslümanlara farz olduğunu söylemiştir. Haydar Çelebi, bu görevi yerine getirecek kişi olan Yavuz Sultan Selim'den Yeryüzünün hükümdarı ve Saadet Padişahı olarak bahsedip, Yavuz'un Allah'ın Biz seni yeryüzüne halife yaptık⁽¹⁾ âyetine mazhar olduğunu ve Hilafetin dayanağı olduğunu ifade etmiştir.⁽²⁾ İran ve Orta Asya Müslümanları da Yavuz Sultan Selim'i Mısır seferinden önce Halife olarak kabul etmiş, 1514 senesinde Yavuz Sultan Selim, Kızılbaşların defedilmesi için Semerkant Hanı Abidhan'a mektup göndermiştir. O da göndermiş olduğu cevap mektubunda hakanların hakanı ve sultanların sultanı ve hilafetin en yüce hizmetlisi ifadesini kullanmış, böylece Yavuz Sultan Selim'in hilafetini tasdik etmiştir.⁽³⁾ Bursa kadısı Ahmed, Yavuz Sultan Selim'e İran ile ilgili sunduğu bir raporda sultana hitaben; vâris-i hilafet ve eyalet-i erbâ-i erâzi, mağbût-ı esâtîn-i selâtîn-i hâl ü mâzî; müceddid-i sıfât-ı hulefâ-yi selef, mhaddid-i cihât-ı cihân-ı azamet ve şeref demiş ve sultan hakkında Halife-i âfâk ifadesini kullanmıştır.⁽⁴⁾ Çeşitli meseleleri Yavuz Sultan Selim'e arz eden bir rapor yazan Ali b. Abdülkerim Halife, Yavuz Sultan Selim'i Kızılbaşların te'dibine teşvik etmiş ve sultana şu ifadede bulunmuştur; Halifetullah ve Halife-i Resûlullah.⁽⁵⁾ Çaldıran Harbi (1514) sonrası gelen zafer

(1) Sâd Suresi 38/26.

(2) Haydar Çelebi, Ruznâme, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Revan Kitaplığı, No: 1955, s.109a.

(3) Haydar Çelebi, a.g.e., s.12a.

(4) Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, 4796 (20).

(5) Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, 3192 (11).

tebriklerinde Yavuz için Padişah-ı âlem penâh, halledet hilafetehu hazretleri denilmiştir.⁽¹⁾ Çaldıran Zaferi sonrası Yavuz Sultan Selim Tebriz'e girdiğinde Mâverâünnehir uleması Yavuz Sultan Selim'in hilafetini tanıyan ifadelerde bulunmuşlardır. Çünkü Sünni Müslümanlar, hususen İran ve Orta Asya'da bulunanlar, Yavuz Sultan Selim'in İran'da hakiki İslâm'ı ikame edecek bir İslâm Sultanlığına ve Halifeliğine sahip olduğunu düşünmüşlerdir. 1516 senesinde Yavuz Sultan Selim ile beraber Kudüs'te bulunan Hafız Muhammed İsfahânî, Yavuz Sultan Selim'e Hilâfet tahtının sultanı ve şimdiki halde sen kendine has asıl vasıfla Allah'ın ve Muhammed'in Halifesinin demiştir. Bununla birlikte Yavuz Sultan Selim'e Müslümanları kafirlerden koruma görevinin olduğunu hatırlatmıştır.⁽²⁾

Yavuz Sultan Selim, bu sebeple Mercidâbık zaferinden sonra Halep'te kendisine esir düşenlerin arasında bulunan Abbasî halifesine bir halife muamelesi yapmamıştır. Şeyhü'l-İslâm ve Tarihçi Hoca Sâdüddin Efendi (ö. 1008/1599) Yavuz Sultan Selim devrinin hadiselerini ve Mısır seferini geniş bir şekilde kaydetmesine rağmen, Yavuz Sultan Selim'in bu seferinde Abbasi halifesiyle veya Hilâfet meselesiyle alakalı hiçbir söz ve davranışından bahsetmemiştir. Sâdüddin Efendi'nin aksine muasırı Mısırlı tarihçi İbn İyas, Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferi esnasında Abbasi halifesinin durumuyla alakalı geniş bilgi vermiştir. İbn İyas'ın ifadesine göre Yavuz Sultan Selim, Halep'i

(1) Mecmuatü'l-Münşeât, Esat Efendi, (Süleymaniye Kütüphanesi), No: 3879, s. 109a.

(2) Selahattin Tansel, Yavuz Sultan Selim, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2016, s.265.

fethedince Abbasi Halifesi el-Mütevekkilalallâh da esir edilmiş ve sultanın huzuruna çıkarılmıştır. Yavuz Sultan Selim o'na güzel muamelede bulunmuş ve çeşitli ikramlar bahşetmiştir. Ardında da o'nu asıl memleketi olan Bağdat'a iade edeceğini söylemiştir.⁽¹⁾ Sâdüddin Efendi ise böyle bir görüşmeden hiç bahsetmemiş ve bu konuya ışık tutacak herhangi bir rivayette dahi bulunmamıştır. Kansu Gavri'nin (ö. 922/1516) Mercidâbık yenilgisinin (1516) ardından Suriye'de ölmesinden sonra Mısır'da Tomanbay hükümdar ilan edilmiştir. Yavuz Sultan Selim, Mercidâbık zaferinin hemen ardından Mısır üzerine hareket etmemiştir. Selimnâmeler'de ifade edildiği üzere Yavuz Sultan Selim, Tomanbay'a mektup göndererek Osmanlı adına hutbe okutup, para bastırması şartıyla kendisini Mısır'a vali olarak tayin etmeyi teklif etmiştir.⁽²⁾ İbn İyas, Hilâfet meselesini aydınlatacak şekilde mektubun içeriği hususunda detaylı bilgi vermiştir. Yavuz Sultan Selim, Tomanbay'a göndermiş olduğu mektupta o'nun hükümdar olmaya layık olmadığını ifade etmiş ve ardından Ben kılıcım hakkı ve Sultan Gavri'nin ölümü ile bu ülkeye sahip oldum. Bu sebeple daha önce Bağdat halifelerine gönderilen Mısır'ın vergisini her sene bana gönder. Ben yeryüzünde Allah'ın halifesiyim. Haremeyn-i şerifeyn'e hizmet etmeye senden daha layığım demiştir.⁽³⁾

(1) İbn İyas, Ebü'l-Berakât Zeynüddin Muhammed b. Ahmed, Bedâiü'z-zuhûr fî vekâii'd-dühûr, nşr. Muhammed Mustafa, Kahire, 1984, c.5 s.74.

(2) Muhammed Harb, Selim'in Suriye ve Mısır Seferi Hakkında İbn İyas'da Mevcut Haberlerin Selimnâmelerle Mukayesesi (XVI. Asır Osmanlı-Memlûklü kaynakları hakkında bir tetkik), 1980, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Yeniçağ Tarihi, s.122.

(3) İbn İyas, a.g.e., c.5, s.125.

Yavuz Sultan Selim bu sözleri ile sembolik olarak da olsa devam eden Abbasi hilafetinin sonlandığını ve yeryüzünde kendisinin halife olduğunu açık bir şekilde ifade etmiştir. Ayrıca Mercidâbık Harbi'ni kazanması üzerine Yavuz Sultan Selim'e gönderilen bir mektupta; Hazret-i zıllullah Padişah-ı cihân-penâh halledet hilafetehu denilmiştir.⁽¹⁾ 1516 senesinde Mısır seferi sürecinde Yavuz Sultan Selim Kudüs'ü ziyaret etmiş, İdris-i Bitlisî ise bu ziyaretin nedenini şöyle ifade etmiştir; Nasıl Sultanın yardımcısı yakınında bulunan hükümdarın huzuruna çıkmayarak tahta karşı saygısızlık yapmış olurdu. Allah'ın elçisi halife konumundaki hükümdar da peygamberin şehrine uğramadan geçemezdi.⁽²⁾

Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı fethetmesinin ardından Hicaz Emiri Şerif Ebu'l-Berakât, oğlu Ebû Numey'i Yavuz Sultan Selim'i tebrik etmek ve bağlılığını arz etmek için Kahire'ye göndermiştir.⁽³⁾ Yavuz Sultan Selim, Şehzâde Süleyman'a göndermiş olduğu fetihnamede şöyle demiştir; Âlemlerin rabbi olan Allah'a hamdolsun ki, bütün Mısır memleketi, Malatya, Halep, Şam-ı şerif, Kahire, Diyar-ı Said, Habeş, Yemen'den Mağrib'e kadar uzunlamasına, Hicaz, Mekke, Medine, Yesrib ve Kudüs-i şerif enlemesine Allah'ın şeref ve azameti ziyade olsun ki tamamen Osmanlı mülküne dahil olmuştur... Şerif Ebu'l-Berakât İbn Şerif Muhammed'in oğlu Seyyid Ebû Numey el-Husnî benim yüksek katıma

(1) Münşeât, No: 3879, s. 122b.

(2) İdris-i Bitlisi, a.g.e., s.115a.

(3) Hoca Sâdüddin Efendi, Tâcü't-Tevârih, İstanbul: Tabhane-i Amire, 1279, c.1, 371-372; Haydar Çelebi, a.g.e., s.111; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1995, c.2 s.292.

gelmek üzere...⁽¹⁾ Yavuz Sultan Selim, bu olayla bir hükümdar olmanın yanı sıra bir halife olarak da İslâm âleminde büyük bir itibar kazanmıştır. Kureyş soyundan gelen Hicaz emirinin Yavuz Sultan Selim'e bağlılığını arz etmesi Osmanlı sultanlarının Hilâfetinin sahih olduğunu gösteren mühim bir detaydır. Osmanlı Devleti, İslâm'ın ve Müslümanların en değerli iki beldesi olan Mekke ve Medine'yi himayesini almakla, halifenin vazifeleri arasında bulunan Müslümanların hac ibadetlerini güvenli bir şekilde yapmalarını sağlamak hususunda her türlü tedbiri almıştır. Osmanlı halifeleri her daim Hicaz'a hizmet etmeyi büyük bir şeref ve izzet olarak addetmiş ve hac yolunun emniyetini sağlamak için büyük gayret sarfetmiştir.⁽²⁾ Yavuz Sultan Selim, Halep'e girdiğinde hilâfet işi ile meşgul olmamış, fakat Mekke ve Medine konusunda çok hassas bir tavır sergilemiştir. Nitekim Halep'e girdiği ilk Cuma günü hatip, Yavuz Sultan Selim hakkında hutbede hâdimu'l-haremeyni's-şerifeyn el-Melikü'l-Muzaffer Selim Şah demiştir. Bu ifadeyi duyan Yavuz Sultan Selim secdeye kapanmış ve hatibe ihsanda bulunmuştur.⁽³⁾ Bu olayın Kahire'de gerçekleştiği de rivayet edilmektedir; Kahire'nin alınmasının ardından Sultan, Yusuf Aleyhisselam tahtı üzerine kurulmasından sonra Melik Müeyyed Camii'nde kılınan ilk Cuma namazının hutbesinde hatip, hâdimü'l-haremeyni's-şerifeyn ifadesini kullanınca Yavuz Sultan Selim, büyük bir heyecan ile başından kavuğunu çıkarmış ve seccadesini kaldırarak toprak üzerine secde etmiştir. Hatip

(1) Haydar Çelebi, a.g.e., s.88b.

(2) Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, "Surre" Maddesi.

(3) Mecmuâtü'r-Resâil, Nuruosmaniye Kütüphanesi, No: 4976, s.91b.

minberden ininceye kadar ağlayan Yavuz Sultan Selim, hatibe 200 dinâr ihsanda bulunmuş ve üç hilat vermiştir.⁽¹⁾ 1517 senesinde Kahire’de okunan hutbede; Allah’ım! İki kıta ve iki denizin hükümdarına, iki orduyu bozguna uğratana, iki Irak’ın sultanına, iki kutsal şehrin hizmetkârına, Sultan oğlu sultan muzaffer Selim Şâh’a yardım et. Allah’ım, ona şanlı yardımda bulun, kesin zaferler ver. Sen ki, iki dünyanın hakimisin denilmiştir.⁽²⁾

Kahire’nin fethedilmesinin ardından Nablus şeyhlerinden Emîr Tarabay b. Karaca’nın yazmış olduğu mektupta Yavuz Sultan Selim’e hitaben şu ifade geçmektedir; Sultân-ı arab ve acem ve hâdim-i Medine ve Harem ve Padişah-ı İslâm.⁽³⁾ Mısır’ın fethi ile birlikte aksâ-yı mağribden nevâhi-i Yemen’e ve Habeş’e ve Zengibâr’a varınca şehirde ve diyârda cümle bilâd ve emsârda hutbe-i Hilafet ve sikke-i saltanat ol Sultân-ı saîd yani Sultan Selim Han bin Bayezid adına mukarrer ve muharrer olmuştur.⁽⁴⁾ Dönemin büyük İslâm âlimlerinden İbn Sünbül (ö. 936/1529), Yavuz Sultan Selim için dünyada Allah’ın halifesi, Ebû Abdillâh Kutbüddîn Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Mekkî en-Nehrevâlî (ö. 990/1582) ise halifetu’r-rahmanların en iyi halifesi demiştir.⁽⁵⁾ Ridâniye Savaşı (1517) sonrası Tomanbay yakalanmadan önce Yavuz Sultan Selim için

(1) Müneccimbaşı, Sahâifü’l-ahbar, Nuruosmaniye Kütüphanesi, No: 31, s.101a.

(2) İbn İyas, a.g.e., c.5 s.147-148.

(3) Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, 6341 – a (30).

(4) Keşfi, Selimnâme, Esat Efendi Kütüphanesi, No: 2147. s.111b.

(5) Selahattin Tansel, a.g.e., s.265.

Halife-i rûy-i zemîn denilmiştir.⁽¹⁾ Tomanbay yakalanıp asılmaya götürülürken münâdîler, her kim ki Halife-i arz'a âk ve âsî olup devletin kabul kılmasa âkibet cezâsı budur diyerek duyurularda bulunmuşlardır.⁽²⁾ Bu duyurular Yavuz Sultan Selim'in hilâfetinin Mısır'da geçerli kılındığının bir ilanıdır. Bununla birlikte İbn İyas, Yavuz Sultan Selim'in Halep'te halifeyi esir almasının ardından Kahire'de esir halifenin babasının halife ilan edildiğini ve o'nun isminin hutbelerde okutulduğunu ifade etmesinin ardından Yavuz Sultan Selim'in Kahire'ye gelmesinden itibaren sadece Yavuz Sultan Selim adına hutbe okutulduğunu ifade etmiştir.⁽³⁾ Bu itibarla denilebilir ki Yavuz Sultan Selim, Halep'ten sonra ve Kahire'de el-Mütevekkil'i resmen yok addetmiştir. Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferini günü gününe aktaran Haydar Çelebi, 11 Sefer 923 (5 Mart 1517) tarihinde Abbasi halifesinin ve dört mezhep kadısının sultanın huzuruna gelerek eman dilediklerini ve sultanın onlara eman verdiğini ifade etmiştir.⁽⁴⁾ Ertesi gün ise Yavuz Sultan Selim, Abbasi Halifesi Mütevekkilallah, Mevlâna Muhyiddin'in adamları ile dört mezhep kadısı ve eski Anadolu Defterdarı Mustafa Çelebi'yi Tomanbay'a elçi olarak göndermiştir.⁽⁵⁾ Bu itibarla denilebilir ki Mütevekkilallah, eman aldıktan sonra bey'at etmiş ve

(1) Silâhşör, "Fetihnâme-i Diyâr-ı Arab", nşr. Selâhattin Tansel, Tarih Vesikaları Dergisi, 1/17, 18'den ayrı basım, 1958, 1961, 2. Fasikül, s.19.

(2) Silâhşör, a.g.e., s.21.

(3) İbn İyas, a.g.e., c.5, s.105.

(4) Haydar Çelebi, a.g.e., s.152b.

(5) Haydar Çelebi, a.g.e., s.152b.

hilafeti Yavuz Sultan Selim'e herhangi bir merasim olmaksızın teslim ederek hizmetine girmiştir.

Hutbelerden de anlaşılacağı üzere Yavuz Sultan Selim'in Kahire'yi Osmanlı topraklarına katmasının ardından Abbasilerin zayıflaması nedeni ile hutbelerde halife ve sultanın isminin beraber zikredilme geleneği sona ermiş ve hem sultan hem de halife olarak sadece Osmanlı padişahının ismi okunarak birlik yeniden ikame edilmiştir. Yavuz Sultan Selim, Kahire'nin ileri gelenlerinden takriben altı yüz hane halkını İstanbul'a göndermiştir.⁽¹⁾ Gönderilenlerin içinde el-Mütevekkilalallâh da vardı. İbn İyas, el-Mütevekkilalallâh'ın bazı yakınları ile birlikte 923/1517 senesinde İstanbul'a gittiğini, Mısır halkının halifeyi kaybetmeleri nedeni ile üzüntü içinde olduklarını ve insanların şöyle dediklerini özellikle zikreder; Hilâfet Mısır'dan gitti, İstanbul'un oldu.⁽²⁾ Abbasi halifesi Mısırlılar için büyük bir değere sahiptir. Bu sebeple hilafeti kaybetmeleri nedeni ile büyük bir üzüntüye kapılmışlardır. Osmanlıların ise hilafetin kendilerine geçmesi nedeni ile sevindiklerine dair herhangi bir bilgi mevcut değildir. Bununla birlikte Hilafetin Osmanlı'ya devredildiğine dair herhangi bir belgeye de rastlanmamıştır. Bu durum Osmanlı'nın baştan beri kendisini hilafetin sahibi görmesinden ve Abbasi Hilâfeti'ni meşru kabul etmemesinden kaynaklanıyor olabilir. Bazı kaynaklar Yavuz Sultan Selim'in hilafeti, el-Mütevekkil'den İstanbul'da yapılan bir merasimle devraldığını ifade etmiştir. Fakat bu rivayet ilk defa on

(1) Peçevî İbrahim Efendi, Peçevî Tarihi, nşr. Bekir Sıtkı Baykal, Ankara, 1981, c.1 s.4; Uzunçarşılı, a.g.e., c.2 s.293.

(2) İbn İyas, a.g.e., c.5 s.185.

sekizinci yüzyılın sonuna doğru kaleme alınan kaynaklarda yer almaktadır. Bu sebeple araştırmacılar bu kaynaklara şüphe ile yaklaşmıştır.⁽¹⁾ Bu nedenle de hilafetin Osmanlı'ya intikal ettiğine dair bir belgenin bulunmadığı, Osmanlı'nın hilafeti devralmadığı ve önem vermediği sonucuna varılmak istenmiştir. Halbuki Osmanlı, Hilafeti değil, Mısır'daki Abbasi halifesini meşru görmediği için önemsememiştir. Bununla birlikte Thomas Walker Arnold, Türkiye Cumhuriyeti Millî Eğitim Bakanlığı'nın basmış olduğu İslam Ansiklopedisi'nde, British Museum'da bulunan Haydar Çelebi'nin Ruznâmesi'ni kaynak göstermiş, Yavuz Sultan Selim'in Kahire'de Mısır ulemâsını toplayarak saltanatının meşruiyeti için hilafetten icazet lazım olup-olmadığını sorduğunu ve ulemânın da buna lüzum olmadığını söylemesinden sonra halife ile hiç temasının olmadığını yazmıştır.⁽²⁾ Bu ifadeler daha sonra Ruznâme araştırmalarında doğru kabul edilerek kullanılmıştır.⁽³⁾ Fakat bu çalışmada kaynak gösterilen Topkapı Sarayı

(1) İslam Ansiklopedisi, Thomas Walker Arnold, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1964, "Halife" maddesi; Arnold Joseph Toynbee, 1920'lerde Türkiye, çev. Hasan Aktaş, İstanbul: Yöneliş Yayınları, 1998, s.53; Bernard Lewis, İslâm'ın Siyasal Dili, çev. Fatih Taşar, İstanbul: Rey Yayıncılık, 1992, s.78; Tansel, a.g.e., s. 262; Ahmed Asrar, Kanuni Devrinde Osmanlıların Dini Siyaseti ve İslam Alemi, İstanbul: Büyük Kitaplık Yayınları, 1972, s.53; Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, "Hilafet" maddesi.

(2) İslam Ansiklopedisi, "Halife" maddesi.

(3) Seçil Akgün, Halifeliğin Kaldırılması Olayına Çeşitli Tepkiler, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1983, s.22; Tansel, a.g.e., s.261; Ali Satan, Halifeliğin Kaldırılması, İstanbul: Gökkuşbu Yayınları, 2008, s.25.

Kütüphanesi'nin Revan Kitaplığı 1955 numaralı Haydar Çelebi'nin Ruznâmesi'nde böyle bir kayıt bulunmamaktadır.⁽¹⁾ Nitekim İbn İyas'ın rivayetine göre Yavuz Sultan Selim, Mercidâbık zaferinden sonra Tomanbay'a mektup yollamış ve mektubunda hükümranlığını ve hilafetini kılıcının gücüne atfetmiştir.⁽²⁾ Bununla birlikte Kahire halkı⁽³⁾ ve hatipleri⁽⁴⁾ Yavuz Sultan Selim'in hilafetini ve saltanatını tanımış ve desteklemiştir. Bu sebeple Yavuz Sultan Selim'in saltanatının meşruiyetinden şüphe etmesi beklenemez.⁽⁵⁾ Yine Tomanbay'a yazmış olduğu mektuptaki şu ibarelerden anlaşılacağı üzere hilafetin devri için herhangi bir merasime ihtiyaç bulunmamaktadır; ben kılıcım hakkı ve Sultan Gavri'nin ölümü ile bu ülkeye sahip oldum. Bu sebeple daha önce Bağdat halifelerine gönderilen Mısır'ın vergisini her sene bana gönder. Ben yeryüzünde Allah'ın halifesiyim.⁽⁶⁾ Yavuz Sultan Selim'in, Abbasi halifesine eman vermesi ve elçi olarak Tomanbay'a göndermesi⁽⁷⁾ Yavuz Sultan Selim'in Abbasi Halifesine, halife muamelesi yapmadığı anlamına gelmektedir. Yine bu

(1) Bu tespiti ilk olarak Hasan Gümüšoğlu, İntikalinden İlğasına Osmanlı'da Hilâfet adlı kitabında ifade etmektedir. Kendisine bu tespitinden dolayı teşekkür ederim. Bkz. s. 42.

(2) İbn İyas, a.g.e., c.5, s.125.

(3) Silâhşör, a.g.e., s.21.

(4) Münecimbaşı, Sahâifü'l-ahbar, Nuruosmaniye Kütüphanesi, No: 31, s.101a; İbn İyas, a.g.e., c.5 s.147-148.

(5) Eğer ulemaya danışacak olsa idi. Böyle bir konuyu sürekli yanında bulundurduğu ve hürmet gösterdiği Osmanlı ulemasını sorması daha muhtemeldir.

(6) İbn İyas, a.g.e., c.5, s.125.

(7) Haydar Çelebi, a.g.e., s.152b.

sebeple herhangi bir devir teslim merasimine gerek duyulmadığı anlaşılmaktadır.

3. Yavuz Sultan Selim'den Hilafetin İlgasına Kadar Osmanlı Hilafeti

Bazı araştırmacılar⁽¹⁾ Osmanlı'nın hilafete önem vermediğine dair Hoca Sâdüddîn Efendi'nin şu sözünü delil getirmektedir; Libâs-ı Hilâfeti istihkâk ile telebbüs etlemilken dervîşâne kisvet ve libâsı ihtiyar etmiş idi.⁽²⁾ Fakat Hoca Sâdüddîn Efendi Mısır'ın fethinden sonra Mısır'ın nimetlerinin Makarr-ı Hilâfet'e yani İstanbul'a nakledileceğini söylemiştir.⁽³⁾ Yine aynı eserde Yavuz Sultan Selim'in vefatından hemen sonra Kanuni Sultan Süleyman'a (ö. 974/1566) gönderilen mektupta serîr-i saltanata isti'callerini ve makâm-ı Hilâfete ikballerini istida ettiler⁽⁴⁾ ifadeleri yer almaktadır. Bu ifadeler Hilafetin Osmanlı tarafından sahiplenildiğini göstermektedir. Daha birçok kaynakta Yavuz Sultan Selim'in hilafeti önemseydiğine ve kendisini halife olarak gördüğüne dair bilgiler mevcuttur.⁽⁵⁾ Bursa Müftüsü, Mısır'ın fethinden sonra Yavuz Sultan Selim'e göndermiş olduğu mektupta şu ifadelere yer vermiştir; Devlet ve Hilafetin ebedi olsun, Bursa kadısı da Şarkın muzaffer halifesi ve fatihi demiştir.⁽⁶⁾ Osmanlı kaynaklarında Yavuz Sultan Selim'in Hilafeti Mısır seferinde aldığına dair açık bir ifade bulunmamakla beraber dönemin resmi

(1) Tansel, a.g.e., s.261. Ayrıca bkz. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, "Hilâfet" Maddesi.

(2) Hoca Sâdüddin Efendi, a.g.e., s.398.

(3) Hoca Sâdüddin Efendi, a.g.e., s.388.

(4) Hoca Sâdüddin Efendi, a.g.e., s.397.

(5) Tansel, a.g.e., 264-265.

(6) Haydar Çelebi, a.g.e., s.90b, 92b.

belgelerinde Yavuz Sultan Selim için halife sıfatı kullanılmıştır. Nitekim 1519 senesinde Trablusşam Kanunnâmesi'nde halife unvanı yer almaktadır.⁽¹⁾ Yavuz Sultan Selim, Mısır'ın fethinden sonra Hicaz Emir'inin bağlılığını bildirmesi ile İslâm dünyasının en güçlü hükümdarı olmuş ve dünya Müslümanlarının kendisini halife olarak tanınmasını istemiştir. Nitekim Yavuz, İran Şahı Şirvan'a mektup göndermiş, kazandığı zaferi bildirmiş ve kendisinin halife olarak kabul edilip, hutbelerde adının okunmasını istemiştir. Ayrıca Hindistan Müslümanları Yavuz'u tebrik etmiş ve Yeryüzünde Allah'ın gölgesi, Allah yolunda Gazi, saltanat, hilafet ve dinde en mükemmel kişi olarak addetmişlerdir.⁽²⁾ Osmanlı Devleti özellikle Hıristiyan Avrupalıların İslâm ülkelerine zarar vermesine engel olmuş, zamanla İslâm âleminin büyük bir gücü haline gelmiştir. Osmanlı Devleti nizam-ı âlem için büyük çaba harcamış, İslâm birliğinin tekrar sağlanması için herkesin ümidi haline gelmiştir. Bu sebeple İslâm'ı dünyaya hâkim kılmak, Müslümanları idare etmek ve hilafetin gerekliliğini yerine getirmek için Osmanlı Devleti buna en fazla layık olan ve ehil olan bir devlet olmuştur. Nitekim yüzyıllardır Müslüman Türklerin ve hususen de Osmanlı'nın hakimiyeti İslâm âleminin büyük çoğunluğu tarafından kabul görmüştü.⁽³⁾ Yavuz Sultan Selim, Mısır seferinden sonra fiili duruma resmiyet kazandırmış, yüzyıllardır devam eden şekli

(1) Akgündüz, a.g.e., c.3 s.502-503.

(2) Azmi Özcan, Pan-İslamizm, Osmanlı Devleti, Hindistan Müslümanları ve İngiltere (1877-1914), İstanbul: İsam Yayınları, 1992, s.7.

(3) Erol Güngör, İslâm'ın Bugünkü Meseleleri, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1981, s.173.

Hilafet, Osmanlı vesilesi ile güç ve kuvvet bularak Hilafetin amacını ifa için yeterli otoriteye sahip olmuştur.⁽¹⁾

Ahmed Cevdet Paşa, Osmanlı Hilâfeti'nden önce İslâm âleminde büyük karışıklıkların hüküm sürdüğünü, bu sebeple hilafet ve saltanatın ayrılarak hilafetin dini riyaset, saltanatın ise maddi riyaset halini aldığını ifade etmiştir. Bundan dolayı İslâmiyet'in gücünün yok denecek kadar azaldığını, Osmanlı Devleti vesilesi ile bu ikili durumun ortadan kaldırılıp, düzenin sağlandığını ifade etmiş ve İslâm Milletinin yeniden ilerleyerek eski halini aldığını söylemiştir.⁽²⁾ Mısır ve Hicaz'ın fethinden sonra Yavuz Sultan Selim dünya Müslümanlarının ümidi haline gelmiş, Hindistan Müslümanları ile alakadar olarak Portekiz'in Hindistan'dan uzaklaştırılması için yardım edebileceğini bildirmiştir.⁽³⁾ Ahmed Cevdet Paşa, Yavuz Mısır'ı fethetmekle, Hilafetin belgesi olan Peygamberimize (s.a.v.) ait mübarek eşyayı, İslâm'ın saltanat merkezi olan İstanbul'a getirdi. Saltanat ve Hilâfet toplamakla Devlet-i Aliyye geleceği en yüksek seviyeye ulaştı demiştir.⁽⁴⁾ Yavuz Sultan Selim'in Mısır fethi ile alakalı çalışma yapan Mısırlı araştırmacı Muhammed Harb, Hristiyanların Arap âlemini rahatsız etmesi üzerine Kuzey Afrikalı Müslümanlar başta olmak üzere Arap dünyasının Osmanlı'ya bizzat müracaat ederek yardım istediklerini belirtmiş ve Halep âlimleri Memlûk Devleti'nden kurtulmak için Yavuz'a başvurduklarını

(1) Gümüšoğlu, a.g.e., s.45.

(2) Ahmed Cevdet Paşa, Tarih-i Cevdet, İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1994, c.1 s.39-51.

(3) Özcan, a.g.e., s.7.

(4) Ahmed Cevdet Paşa, a.g.e., c.1 s.64.

ifade etmiştir.⁽¹⁾ Bu itibarla denilebilir ki Yavuz Sultan Selim'den önce Osmanlı Devleti Müslümanların hâmilğini üstlenmişti. Kanuni Sultan Süleyman için 1553 Osmanlı-Leh (Polonya) Ahidnâmesi'nde Allah'ın yeryüzündeki gölgesi ve 1525 Osmanlı-Leh Ahidnâmesi'nde yine Allah'ın yeryüzündeki gölgesi ibareleri geçmektedir.⁽²⁾ Kanuni döneminde Osmanlı'ya gelen Avusturya Kralı Ferdinand'ın elçisi Busbecq, Müslümanlar Osmanlı Hanedanı sayesinde ayakta duruyorlar. Hanedan yıkılırsa din de mahvolur. Bu sebeple hanedanın, din ve devletin selameti ve bekası evlattan daha mühimdir demiştir. Busbecq'in kastı Şehzade Mustafa'nın bu yüce amaç uğruna feda edildiğidir.⁽³⁾ Kanuni Sultan Süleyman döneminde Budin eyaletine gönderilen Ebusuud Efendi'nin kaleme aldığı Kanunname'de Sultan için; Halife-i Resûl-i Rabbi'l-Âlemin, Hâizü'l-İmâmeti'l-Uzmâ, Vârisü'l-Hilâfeti'l-Kübrâ sıfatları bulunmaktadır.⁽⁴⁾ Şeyhü'l-İslâm Ebussuud Efendi'nin sultana verdiği fetvalarda Kanuni Sultan

(1) Geniş bilgi için bkz. Muhammed Harb, Selim'in Suriye ve Mısır Seferi Hakkında İbn İyas'da Mevcut Haberlerin Selimnâmelerle Mukayesesi (XVI. Asır Osmanlı-Memlûklü kaynakları hakkında bir tetkik), 1980, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Yeniçağ Tarihi.

(2) Tayyip Gökbilgin, "Venedik Devlet Arşivindeki Vesikalar Külliyyatında Kanunî Sultan Süleyman Devri Belgeleri", Türk Tarih Kurumu Belgeler Türk Tarih Belgeleri Dergisi, 1/2 (1964), s.128-132.

(3) Osman Turan, Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1994, c.2 s.15.

(4) Akgündüz, a.g.e., c.5 s.270.

Süleyman'ın Halife olduğu açık bir şekilde gözükmektedir.⁽¹⁾

Meşhur Osmanlı Sadrazamı ve Tarihçi Lütfi Paşa'nın (1488-1563) 1554 senesinde kaleme aldığı Halâsü'l-ümme fi ma'rifeti'l eimme⁽²⁾ adlı risalesinde Paşa, Osmanlı'nın Kureyş soyundan olmaması hakkında görüşlerin bulunması nedeni ile hilafetlerinin meşruiyetinin nasıl olacağı hususunu açıklamış, Kanuni Sultan Süleyman başta olmak üzere bütün Osmanlı sultanlarının hilafetlerinin sahih olduğunu beyan etmiş ve dini ikame ve İslâm memleketlerini idare etmek için ve bütün muteber şartlara haiz olmak bakımından şüphesiz ki Süleyman b. Selim han, zamanın imamıdır. O şeriatın muhafızıdır demiştir.⁽³⁾ Kanunî Sultan Süleyman döneminde 1534 ve 1540 senelerinde Özbek Hanları Osmanlı'dan İran'a karşı destek istemiş ve Kanunî de onlara yardımda bulunmuştur. 1556 senesinde Ruslar Astarhan'ı işgal etmiş, Orta Asya Müslümanlarının hac yapmaları ve İstanbul'a gitmeleri imkansız hale gelmiştir. Bu sebeple Osmanlı'dan yardım istemişlerdir. Osmanlı Devleti de Müslümanların yardımına koşmuş, Kırım, Kafkasya ve Orta Asya'da Rus ilerleyişini durdurmak, bölge Müslümanları ile irtibatını güçlendirmek için Don ve Volga nehirlerini birleştirmeyi planlamıştır. Fakat Osmanlı Devleti, Batı cephesinde Avrupalı devletlerle uğraşmak zorunda kaldığı için bu planı

(1) Peçevî, a.g.e., c.1 s.344.

(2) Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, No: 2876, 2877.

(3) Süleymaniye Kütüphanesi, a.g.e. s.23b.

gerçekleştirememiştir.⁽¹⁾ Orta Asya Müslümanlarının yanında Hindistan Müslümanları da Osmanlı Hilafeti'ne itibar etmişlerdir. Ankara Savaşı'ndan (1402) dolayı Osmanlı-Babürler arasında bir süre soğukluk olsa da bir müddet sonra ilişkiler iyileşmiş ve Hindistan Müslümanları Osmanlı'nın üstünlüğünü kabul etmiştir. Ekber Şah (1556-1605) saltanatının ilk senelerinde Kanunî Sultan Süleyman'a yazdığı bir mektupta Osmanlı Sultanını zamanın halifesi olarak tanıdığını beyan etmiştir. Ayrıca Çin bölgesinde Osmanlı Sultanları adına hutbeler okutulmuştur.⁽²⁾ Kanunî Sultan Süleyman, bir halife olarak Osmanlı topraklarının dışarısında kalan Hindistan ve Orta Asya Müslümanlarının güvenli bir şekilde ticaret ve hac yapmaları için gerekli tüm tedbirleri almış, bölge Müslümanlarını Avrupalıların ve Rusların saldırılarından korumuştur.⁽³⁾ Barbaros Hayreddin Paşa Akdeniz'de Hristiyanlara karşı mücadele ederken Osmanlı Devleti, Hindistan Müslümanlarının yanında Portekizlilere karşı savaşmakta ve Hint sultanı, Osmanlı Sultanını kendisi için bir koruyucu ve hâmi görmüştür.⁽⁴⁾ Moğol Hükümdarı Hümayûn Şah da Kanunî Sultan Süleyman'a yazdığı mektubunda Kanunî'yi şer'î mübînin muhafızı ve hilafet sahibi olarak zikretmiştir.⁽⁵⁾

Osmanlı Devleti'nin nüfuzu ve yardımı Endonezya ve Malezya'ya kadar uzanmış bölge Müslümanları 16.

(1) Mehmet Saray, Rus İşgali Devrinde Osmanlı Devleti ile Türkistan Hanlıkları Arasındaki Siyasi Münasebetler (1775-1875), Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1994, s.5-6.

(2) Özcan, a.g.e., s.11-12.

(3) Uzunçarşılı, a.g.e., c.3-1, s.32; Asrar, a.g.e., s.338.

(4) Peçevî Tarihi, a.g.e., c.1 s.162; Uzunçarşılı, a.g.e., c.3-1, s.31.

(5) Asrar, a.g.e., s.338.

yüzyıldan itibaren Osmanlı himayesine girmiştir. Açe Müslümanlarının Sultan II. Selim (1566-1578) döneminden itibaren Osmanlı himayesinde bulunmuşlardır. 1565 senesinde Açeli Müslümanları bölgeye musallat olan Portekizlilerden korumak için Osmanlı Devleti, savaş gemisi, silah ve asker sevk etmiştir.⁽¹⁾ Rusya'nın Orta Asya'da yapmış olduğu işgal girişimlerinde Osmanlı Devleti, Orta Asya Müslümanlarına yardım göndermiş, yardım gönderemediği zamanlarda Orta Asya Müslümanlarının Rusya'ya karşı izlemesi gereken siyaseti öğretmiştir.⁽²⁾ Türkistan hanlıkları bölgelerinde yapmış oldukları cihat faaliyetlerini Osmanlı Devleti'ne arz etmiş, bağlılıklarını tekrarlamış ve Osmanlı Sultanlarının dualarını ve desteğini istemişlerdir. Buhara Özbek Hükümdarı Übeydullah Han, 1707 senesinde Sultan III. Ahmed'e (ö. 1149/1736) göndermiş olduğu mektupta ...Sizlere ubudiyetimizi arz etmek istedik. İslam'ın nurunu yükseltmek ve kâfirleri yok etmek, memleketi imar etmek de bizim buralardaki vazifemiz demiştir. Bir başka mektubunda ise ...Sizce malumdur ki, İslam memleketlerinin idaresinde bulunan Turan ülkesinin birtakım meselelerinin halli halifemiz olan sizlerin himmetine düşmektedir demiştir.⁽³⁾ Yine 16. yüzyılda Osmanlı halifeleri, Endülüs Müslümanlarının dertleri ile de ilgilenmiş ve yardımlarına koşmaya çalışmıştır.⁽⁴⁾ Bosnalı Şeyh Alâüddin Ali Dede ez-Zigetvârî (998/1590) senesinde kaleme aldığı Muhâzaratü'l-evâil ve

(1) Özcan, a.g.e., s.41.

(2) Gümüšoğlu, a.g.e., s.99.

(3) Saray, a.g.e., c.14.

(4) Peçevî, a.g.e., c.1 s.343.

müsâmeratü'l-evâhir adlı eserinde Osmanlı Devleti'nin hilafete sahip olduğunu dönemin sultanı III. Murad'ın (ö. 1003/1595) halife olduğunu ifade etmiştir.⁽¹⁾

Dünya Müslümanları Osmanlı Sultanını bir halife olarak benimsemişlerdi. Fakat Batılılar, Osmanlı Sultanlarının hilafetinden ziyade sultanlığına yani maddi gücüne odaklanmışlardı. Batılı devletlerin sömürü politikalarına başlamalarından itibaren Dünya Müslümanlarının Osmanlı'ya hilafet bağı ile bağlı olduklarını fark ettiler.⁽²⁾ Küçük Kaynarca Antlaşması (1774) ile Kırım, Bucak ve Koban gibi Müslümanların yaşadığı beldelerin bağımsızlıkları kabul edilmişti. Bu bölgede bağımsızlığı kabul edilen Tatarların işlerine hiçbir şekilde Rusya ve Osmanlı Devleti'nin karışmayacağı antlaşmanın üçüncü maddesinde yer almıştır. Ardından ise Tatarların Müslüman olmaları Osmanlı Sultanının da Müslümanların imamı ve halifesi olması nedeni ile din işlerinin şeriat-ı İslâmiyye muktezasınca Osmanlı sultanı tarafından yerine getirileceği açıkça ifade edilmiştir.⁽³⁾ Osmanlı Sultanları bir halife olarak sadece Rusya'da yaşayan Müslümanların dini işleri ile meşgul olurken, Ruslar Balkan Ortodoks Hristiyanlarını temsil ettiğini iddia ederek Ortodoks Slavların etnik, dil ve toprak konusunda haklarını ifade ederek, onları kendi menfaatleri istikametinde kullanmıştır. Büyük Petro'nun halefleri her fırsatta güneye

(1) Alâüddin Ali Dede ez-Ziketvârî, Muhâzaratü'l-evâil ve Müsâmeratü'l-evâhir, Beyrut, ts., s.165.

(2) Gümüšoğlu, a.g.e., s.52.

(3) Ahmed Cevdet Paşa, a.g.e., c.1 s.492-493; Uzunçarşılı, a.g.e., c.4 s.422; Ziya Nur, Osmanlı Tarihi, İstanbul: Ötüken Yayınları, 1994, c.2 s.422.

doğru ilerleyerek Rusya'nın Osmanlı topraklarına yayılma politikalarını devam ettirmişlerdir. Bu politika doğrultusunda Ruslar, Balkan Ortodokslarına yani Sırp, Bulgarlar ve Karadağlılara Kilise vasıtası ile etnik bir Slav bilincini aşlamışlardır. Böylece Hristiyanları halifeye karşı seferber etmek için dini, bir dış politika aracı olarak kullanmışlardır.⁽¹⁾ Osmanlı'nın dünyevî otoritesinin içte ve dışta zayıfladığı bir zamanda halifelik, Osmanlı'nın itibarının devam etmesine önemli bir katkı sağlamıştır.⁽²⁾ Nitekim Batılı devletler ve Rusya, Müslümanların yaşadığı bölgelerde nüfuz sağlamak isteyip, onların Osmanlı ile bağlantılarını kesmeye çalışınca, Osmanlı'nın Hilafet vasfını karşılarında buldular.⁽³⁾ Küçük Kaynarca Antlaşması, Rusya'ya Kırım'ı almanın yolunu açmakla birlikte Rusya'daki Müslümanların hutbelerde Osmanlı Sultanlarının adlarını bir halife olarak zikretmesi bölge Müslümanlarının halife olan bağlılığını arttırmıştır. Rusya Müslümanlarının yanında halifenin itibarının çok yükselmesinden rahatsız olan Çar, hutbelerde kendi isminin okunmasını istemiştir.⁽⁴⁾ Batılı devletler Osmanlı sultanlarının cihanşümül bir halife olduğunun farkına vardılar ve Hindistan'da Meysûr Sultanı Tîpu'nun kendilerine karşı Fransızlarla iş birliği yapmasından endişelenen İngilizler, Müslümanların imamı olarak gördükleri III. Selim'e (ö. 1223/1808) müracaat etmiş, Tîpu'ya bir mektup göndererek nasihat etmesini istemiştir.

(1) Kemal Karpat, İslâm'ın Siyasallaşması, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2001, s.129.

(2) Niyazi Berkes, Türkiye'de Çağdaşlaşma, İstanbul: İletişim Yayınları, 2008, s.146-147.

(3) Güngör, a.g.e., s.152. Toynbee, a.g.e., s.54.

(4) Karpat, a.g.e., s.130.

Sultan da 1789 senesinde Tîpu sultanına bir mektup göndererek belli ölçüde İngiltere'nin isteklerini ifade etmiş, eğer talep edilirse arabuluculuk yapabileceğini söylemiştir.⁽¹⁾

İngiltere, Yunan isyanını desteklemiş, bu sebeple Hindistan Müslümanlarının tepkilerinden çekinmişlerdir. Osmanlı'nın Rusya'ya karşı verdiği mücadelede İngiltere'nin Osmanlı'nın yanında durması nedeni ile de Hindistan Müslümanları, İngiltere'ye karşı olumlu bir tavır içerisine girmişlerdir. Osmanlı halifesinin ismini duyan Hindistanlılarda oluşan heyecan ve coşkuyu gören İngiliz yetkililer, halifenin Müslümanlar üzerindeki otoritesini kullanmak istemiş ve 1856 senesinde İngilizleri bölgeden çıkartmak için başlayan Sipahi Ayaklanması'nda İngiltere, Hindistan'da oldukça zor durumda kaldığı için hem ayaklanmaları bastırmak maksadı ile gönderilen askerlerin Mısır üzerinden sevkîyatının yapılması için Sultan Abdülmecid'den (1823-1861) izin almışlar, hem de Hindistan Müslümanlarının İngilizlere karşı savaşmamasını tavsiye eden bir halife iradesi gönderilmesini sağlamışlardır.⁽²⁾ Sultan Abdülmecid, Sipahi Ayaklanmasından zarar gören Müslümanlara dağıtılmak üzere bin İngiliz lirası göndermiştir. Londra'daki Osmanlı sefiri Kostaki Bey 4 Eylül 1857 tarihinde bu yardımın beklenenden daha fazla iyi bir tesir uyandırdığını, gazetelerin bunu büyük bir sevinçle yazdığını ve bu yardımın İngiliz kamuoyunda Osmanlı aleyhinde oluşturulmak istenen olumsuz havayı engellediğini ifade etmiştir. Kostaki Bey, Kraliçe'nin ve İngiliz Dışişleri bakanı Lord Clarendon başta olmak üzere

(1) Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, "Hilafet" maddesi.

(2) Karal, a.g.e., c.5 s.243.

bütün bakanların kendisine teşekkür ettiğini bildirmiş, İngiltere başbakanı Lord Palmerton 18 Ekim 1858'de söz konusu sefirle yaptığı görüşmede Osmanlı sultanını halife kabul eden Hindistan Müslümanlarının bu yardım sayesinde İngilizleri haklı göreceğini ve bunun manevi faydasının olacağını söylemiştir.⁽¹⁾

1875 senesinde Balkanlarda çıkan olaylarda Hindistan Müslümanları Osmanlı'ya büyük destek vermiş, 1876 senesinde başlayan Bulgar İsyanı'nda Müslümanların Bulgar çeteler tarafından öldürülmesi nedeni ile Hindistan Müslümanları bundan rahatsız olmuştur. Bu sebeple gösteriler düzenlemişler ve basında Osmanlı sultanını destekleyen yazılar yazmışlardır. Osmanlı sultanının bir halife olarak bölgede artan itibarının neticesinde Kuzey Hindistan'da Osmanlılar lehine yürüyüşler ve toplantılar düzenlenmiş, İngiltere Kraliçesi'ne Ruslara karşı Osmanlı'yı desteklemesi için telgraflar çekilmiştir. Hindistan'ın birçok şehrinde yardımlar toplanmış, yapılan toplantılarda İngiliz hükümetine sunulmak üzere bildirimler imzalanmıştır. Bölgenin İngiliz sömürge valisi göndermiş olduğu raporda Hindistan Müslümanlarının Türklere olan sevgisinden ve Osmanlı sultanını sıkıntıya sokacak faaliyetlerden kaçınması için Kraliçe'ye müracaat etmelerinden endişe ettiğini ifade etmiştir.⁽²⁾ İngiliz elçisi Layard ise sultanın bir halife olarak Orta Asya'da bulunan Müslüman devletlere tesir edebileceğini ve onları Ruslara karşı ayaklandırabileceğini düşünmüştür. Halife'nin Orta

(1) Hikmet Bayur, Hindistan Tarihi, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1950, c.3 s.315-316.

(2) Cezmi Erarslan, II. Abdülhamid ve İslâm Birliği, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1992, s.115.

Asya'da bulunan nüfuzunu İngiliz menfaatleri doğrultusunda kullanabileceğini savunmuştur. Layard, Padişahın İmamü'l-müslimin olarak üzerlerinde büyük nüfuza sahip olduğu Orta Asya Müslümanları ile ilgili olarak istediğiniz her şeyi sultana yaptırabileceğimizi sanıyorum demiştir. Bölgedeki İngiliz sömürge valileri ve subayları 1876 senesinde Osmanlı halifesinin gücünü Orta Asya'da kullanabilmek için yapmış oldukları bir planı Londra'ya göndermişlerdir.⁽¹⁾ Bengal Müslümanları, 7 Ekim 1876 tarihinde yapmış oldukları bir kampanya ile Kraliçe'den Türkleri desteklemesini istemişlerdir. Hindistan Müslümanları, İngiliz hükümetine göndermiş oldukları dilekçelerde Osmanlı sultanını İslâm'ın koruyucusu, mukaddes beldelerin muhafızı ve Müslümanların halifesi olarak gördüklerini ifade etmişlerdir. Ancak bununla birlikte Kraliçe'ye bağlı kaldıklarını da söylemişlerdir.⁽²⁾ Hindistan sömürge valisi ve diğer İngiliz yetkililer halifenin İngiltere'ye karşı bir tavır almasından endişe duymaya başlamışlardır.⁽³⁾ Fakat İngiliz hükümeti, halifenin Müslümanların nezdindeki nüfuzundan istifade edebileceğini düşünmüş ve bunu resmi bir politika haline getirerek bir müddet bu politika üzerine çalışmışlardır. Bu sebeple Osmanlı Devleti, İngiltere'nin ricası üzerine Türkistan tarafında Rusya'ya karşı bir hareketin başlatılması için Ahmed Hulusi Efendi'yi 1877 senesinde Afganistan'a Afgan Emiri'ni ikna etmesi için göndermiştir.⁽⁴⁾

(1) Karpat, a.g.e., s.151, 156.

(2) Gümüšoğlu, a.g.e., s.107.

(3) Erarslan, a.g.e., s.116.

(4) Saray, a.g.e., s.116; Karpat, a.g.e., s.154.

Hindistan Müslümanları, Osmanlı Devleti'nin 1877 senesinde Rusya ile savaşı sürecinden Delhi'de camilerde Osmanlı'nın başarısı için dua etmiş, Osmanlı'ya yardım için broşürler dağıtmış ve Camilerde bu savaşın bir din savaşı olduğunu ve cihat ilan edildiğini yaymışlardır. Bu cihat ilanı nedeni ile bir kısım Hint Müslümanları, Osmanlı'nın safında savaşmak için İstanbul'a gelmiştir.⁽¹⁾ Ağustos 1877 tarihinde Bombay'a giden Osmanlı heyeti 40 bin kadar Müslümanın büyük coşkusu ile karşılanmış, Cuma günü ise 50-60 bin Müslümanın halifeye bağlılıklarını arz etmesi İngilizleri tedirgin etmiştir. İngiliz Dışişleri bakanlığı hilafetin Orta Asya'daki artan nüfuzundan rahatsız olmuş, bu durumun Hindistan'a da sıçramasından korkmuştur. Şu ana kadar uygulanan İngiltere'nin Osmanlı politikası, İngiltere'nin lehine olmaktan çok Osmanlı'nın işine yaradığı için İngiltere hükümeti tarafından Hindistan genel sömürü valisi Lord Lytton'a gönderilen bir emir ile Türk heyetine değer verilmemesi ve Müslümanların çoğunlukta oldukları yerlerde konaklamaması talimatı ile son bulmuştur.⁽²⁾ 18. yüzyılda Fransız Devrimi'nin tesirleri ve Yunan isyanı ile başlayan balkanlardaki olaylar Osmanlı'nın işini içeride ve dışarıda zorlaştırmıştı. Batılılar, Müslümanların topraklarını sömürmek için birbirleri ile yarışıyorlardı. Napolyon Bonapart komutasındaki Fransızlar, 1798 senesinde Mısır'ı işgal etmiş, İngiltere karşısında Fransa üstünlük kazanmış fakat Mısırlı Müslümanları kontrol etmek için Napolyon halka yayımladığı beyannamede sultanın dostu olduğunu ve İslâm'ı beğendiğini ifade

(1) Erarslan, a.g.e., s.120.

(2) Erarslan, a.g.e., s.128; Karpat, a.g.e., s.154.

etmek zorunda kalmıştır.⁽¹⁾ Rusya ise 1774 Küçük Kaynarca Anlaşması'nın verdiği haklar çerçevesinde İstanbul'da Rus elçisinin himayesinde tesis edilen Ortodoks kilisesi vesilesi ile Rus hacıları Kudüs'e serbest bir şekilde gitme imkanını elde etmiştir. Fransa ve Rusya'nın Kudüs'te Hristiyanlar tarafından mühim kabul edilen mekanların kullanılması konusunda müdahale ederek nüfuz kazanma yarışı karşısında Osmanlı genellikle zor durumda kalmıştır. Fransa söz konusu mekanlarda arzu ettiğini elde edememesinin sorumlusu olarak Rusya'yı görürken, Rus Çarı da Osmanlı Devleti'nin paylaşılması için İngiltere ile anlaşma yolu aramıştır. Fakat İngiltere'nin o anki politikası nedeni ile Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü korunması taraftarı olduğu için bu arzudan bir netice alamamıştır.⁽²⁾ Osmanlı Devleti, XIX. yüzyılın ikinci çeyreğinde, içeride ve dışarıda yaşadığı sıkıntıları atlatabilmek için Avrupa'yı birçok alanda örnek alma ihtiyacı duydu.⁽³⁾ Mustafa Reşid Paşa'nın 3 Kasım 1839 tarihinde Gülhane'de yerli ve yabancı devlet adamlarının da içlerinde bulunduğu bir kalabalığın katıldığı merasimde okuduğu Hatt-ı Hümayûn ile "Tanzimat Devri" başlamış oldu. Osmanlı'da Tanzimat Fermanı'na, fazla önem verilerek Magna Carta ve İnsan Hakları Bildirisi ile karşılaştırıldı. Fakat aslında söz konusu Hatt-ı Hümayûn bir anayasa olmaktan ziyade hükümdarın hükümet üzerindeki yetkilerini düzenlemiştir.⁽⁴⁾ Sultan

(1) Kara, a.g.e., c.5 s.27.

(2) Gümüsoğlu, a.g.e., s.115.

(3) Bilal Eryılmaz. Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme, İstanbul: İşaret Yayınları, 1992, s.93.

(4) Berkes, a.g.e., s.215.

Abdülmecid döneminde (1839-1861) halifeye karşı kısmen mukavemet gösteren, Avrupalı fikirlerle donanmış ve işine geldiğinde yabancı kuvvetlere sırtını dayayan bir Bâbîâlî⁽¹⁾ teşekkül etmiştir.⁽²⁾

Bu fermanla sultanın-halifenin hükümet üzerindeki gücü o kadar zayıflatılmıştı ki 1840 senesinde Bursa Muhassılı Kani Bey'in azledilmesini istediğinde; Bâbîâlî halifeye şu tezkereyi göndermiştir; Her ne kadar ulu padişahımızın her yüce emirleri bizim için uyulması gerekli olduğu gibi Allah'ın yardımıyla yüksek saltanatları ile memleketi ve milletin gelişmesinin başlıca esası olan ve yalnız yüce yenilikçi buyruklarıyla kurulmasının sağladıkları Tanzimat-ı Hayriye usul ve kanunları ve özellikle bu konudaki yeminlerinin yürütülmesi için... adı geçenin yerinde bırakılmasına.. denilmiş ve halifenin iradesi yerine getirilmemiştir.⁽³⁾ Sultan Abdülaziz döneminin (1861-1876) meşhur devlet ricâli Ali ve Fuad Paşalar ise bir istibdat idaresi kurmuş, halifenin tasarruflarını kısıtlamışlardır. Devlet yönetimi vezirlerin tekeline geçtiği için bir vüzera hegemonyası dönemi başlamıştır.⁽⁴⁾ Sultan Abdülaziz'in politikaları devlet ricâlinin hoşuna gitmeyince, devlet otoritesinde yer alan Osmanlı münevverleri Osmanlı tarihinde ilk defa fikrî bir hedefle, sultanı tahttan indirip yerine bir başkasını

(1) XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren Paşa Kapısı ve Sadâret Dairesi, nezâretlerin kurulmasından sonra da Osmanlı hükümeti mânasında kullanılan bir tabir.

(2) Mehmet Kaplan, Nesillerin Ruhü, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2010, s.15.

(3) Abdurrahman Şeref Efendi, Tarih Muhasebeleri, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1985, s.101-102.

(4) Eryılmaz, a.g.e., s.153.

geçirme gücüne ulaştı. Osmanlı münevverleri öldürme veya intihar yoluyla Sultan Abdülaziz'i tahttan indirip, anayasaya dayanarak yerine Sultan V. Murad'ı (1840-1904) tahta çıkardılar. Bu uygulamayla Osmanlı münevveri yönetim mekanizmasının başını değiştirme gücünü elde etmişti⁽¹⁾ Sultan V. Murad, tahta çıkmadan önce sinir krizlerine tutulmaya başladı. Sultan olarak yüklenmesi gereken yeni sorumluluklar, sinir krizi geçirmesine ve şuurunu kaybetmesine sebep oldu. Bunun üzerine vezirler, 31 Ağustos 1876 tarihinde Sultan Murad'ı tahttan indirerek Abdülmecid'in oğlu şehzade Abdülhamid'i (1842-1918) tahta geçirdiler.⁽²⁾ II. Abdülhamid, Hindistan'a heyetler göndermiş, Hindistan ahalisinin Hilafet ve Osmanlı'ya olan irtibatı ve kendisine gösterilen alakaya ilişkin sabık Bombay Başşehbenderi İsmail Zühdü ise Sultana bu konuda bir maruzat arz etmiştir. Maruzatında bölgeye giden heyetler büyük bir heyecan ve sevgi ile karşılandığı, Hindistanlı Müslümanların Osmanlı Sultanını bir halife olarak gördüğü, büyük bir hürmet ile bağlılıklarını arz ettiklerini ve gazetelerin günlerce bu olaydan bahsettiklerini yazmıştır.⁽³⁾ Hindistanlı Müslümanlar İngilizleri büyük oranda rahatsız eden bir kampanya başlatmış, Halifeyi Avrupa'ya borçlu olmaktan kurtarmak için borç hisselerinin zengin Müslümanlar tarafından alınması yönünde çalışmalar tertip etmişlerdir. 19 Ağustos 1876 senesinde basın aracılığı ile şu ilanda bulunmuşlardır:

(1) Muhammed Harb, el-Musakkafün ve's-Sulta, Turkiya Nemûzecen. Kahire: Dâru'l-Beşir, 2017, s.38.

(2) Robert Manteran, Târihu'd-Devleti'l-Osmaniyye. Çev. Beşir Sibâi. Kahire: Dâru'l-Fikr, 1993, c.2 s.148.

(3) Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Esas Evrakı, 148/8.

İster Hindistan'da ister diğer ülkelerde Müslümanların layık görüldüğü şeref ve saygınlık, Büyük Türk Devleti'nin varlığına bağlıdır. Eğer bu devlet yok olursa, Müslümanlar birdenbire önemsizleşecek ve tamamen yüzüstü bırakılacaklardır. Osmanlı Devleti için Hindistan'da para toplanmaya başlayınca İngilizler başta olmak üzere Avrupa devletleri Müslüman dayanışması kendilerine bir tehdit olarak algılamışlar ve Türkler Avrupa'dan çıkarılmalı, Asya'ya geldikleri yere geri gönderilmeli kampanyasına hız vermişlerdir.⁽¹⁾

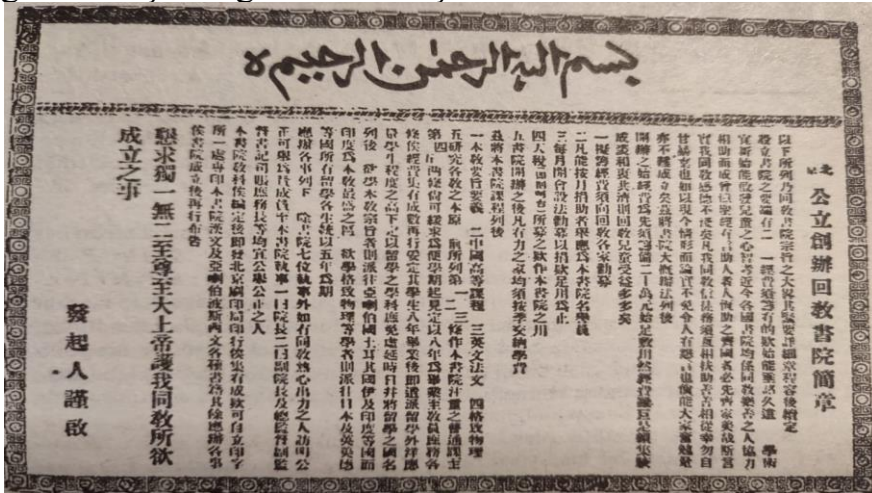
İngiliz sömürge Valisi 21 Mayıs 1878'de Salisbury'e gönderdiği bir raporda; ileride halifenin İngilizlere yönelik bir cihat ilanında yalnız sınırlarda değil bir Hintlinin evinde muhtemel bir suikastçı, bir düşman ile uğraşmak zorunda kalacağını belirtmiştir.⁽²⁾ 1897 senesinde yaşanan Girit isyanında Hristiyan dünyasının baskısından çekinen fakat bir sene sonra Yunanistan'a savaş açıp Yunan'ı mağlup eden Osmanlı'nın zaferini Hindistan Müslümanları coşkuyla karşılamış, Halife'ye tebrik mektubu göndermiş ve Yunanistan'ın arkasında duran Avrupalı devletlere karşı Eğer Hristiyanlar sultanın tebaiyyetinde yaşayamazlar ise Hindistan Müslümanları İngiliz tebaiyyetinde yaşamak isteyecekler mi? diyerek İngiltere'yi tehdit etmişlerdir.⁽³⁾ Çin'de bir ayaklanma

(1) Orhan Koloğlu, Abdülhamit Gerçeği, İstanbul: Pozitif Yayınları, 2007, s.83.

(2) Erarslan, a.g.e., s.123.

(3) Özcan, a.g.e., s.150. Hindistanlı Müslümanların yardımları öyle boyuta ulaşmıştı ki hem Osmanlı-İtalya hem Osmanlı-Balkanlar hem de sürecin devamındaki savaşlar olsun Osmanlı'ya yardım etmek için Türkiye Yardım Sandığı kurmuş ve para toplamışlardır. Medrese talebeleri bilet paralarını ve harçlıklarını Türkiye'ye göndermişlerdir. Bkz. Muhammed Shan, The Indian Muslims, A Documentary Record (1900-1947) Volume III, New Delhi, s.149-150.

çıkmiş ve Alman İmparatoru II. Wilhelm, Sultan II. Abdülhamid Han'dan yardım istemiştir. Halife, Çin'de bulunan 50 milyondan fazla Müslümanı Boxer Ayaklanması adı verilen ayaklanmaya katılmamaya ve sükunete davet etmiştir. II. Abdülhamid Han, bu hamle ile Avrupa'ya hilafetin gücünü göstermiştir. II. Abdülhamid Han'ın el ilanı olarak Çinli Müslümanlara dağıtılması için göndermiş olduğu fermanın Çince Metni:

(1)

Sultan II. Abdülhamid, bazen Avrupalı Sefirlere, İslâm halifesinin iki dudağı arasında bir kelime vardır (Cihat ilanı). Allah bunu çıkartmasını diyerek onları korku ve endişeye sevk etmiştir.⁽²⁾ İslam coğrafyasını sömürge haline getirmek isteyenlerin karşısında Osmanlı hilafeti büyük bir engel teşkil etmiştir. Bu sebeple Osmanlı hilafeti kaldırılıp yerine “Arap Hilafeti” projesini ikame etmek istemişlerdir. II. Abdülhamid Han, Halife hemen

(1) Kadir Mısıroğlu, Geçmiş ve Geleceği ile Hilafet, İstanbul: Sebül Yayınevi, 1993, s.127.

(2) Ayşe Osmanoğlu, Babam Sultan Abdülhamid, İstanbul: Selçuk Yayınları, 1984, s.231.

önce Hilafetin Osmanlı Hanedanlığından alınıp Mekke Emiri Abdülmüttalib Efendi'ye verilmesi ile ilgili düşünceler ortaya atılmaya başlanmış ve bu fikir doğrultusunda birtakım planlar da uygulanmaya başlanmıştır. V. Murat'ın tahta geçmesinin ardından şuurunu kaybettiği günlerde Osmanlı Hanedanlığının ileri gelenlerini bir ziyafet bahanesi ile zehirlemeyi düşünmüşlerdir. Fakat II. Abdülhamid Han'ın istihbaratı kuvvetli olduğu için önceden bu durumu haber almış ve ziyafete katılmamıştır. Bu sebeple plan başarısız olmuştur. Sadrazam Mithat Paşa'nın başını çektiği plan başarılı olsaydı eski Mekke Emiri Şerif Abdülmüttalib b. Galib halife ilan edilecekti.⁽¹⁾ Sultan Abdülhamid Han, Avrupalıların korkulu rüyası haline gelen Panislamizm düşüncesini kendisi ihdas etmemiş, büyük devletlerin Müslümanların coğrafyalarını istila ve işgal etme politikalarının karşısında Dünya Müslümanları ile ilişkilerini kuvvetlendirmiştir. Lothrop Stoddard (1883-1950) Panislamizm düşüncesinin Avrupalıların sömürge politikaları sebebi ile geliştiğini ifade ederek şunları söylemiştir; Miladî on dokuzuncu asrın ortasından itibaren vaziyet esasından değişti. Fransızların Cezayir'i istilasını, Rusların Kafkasların ötesini zapt etmesi, İngilizlerin bütün Hindistan'ı hâkimiyeti altına almasından sonra İslâm mütefekkirleri İslâmîyet'in batının hâkimiyeti altına girme tehlikesiyle karşı karşıya olduğunu anladılar. Böylece ancak o zaman İttihad-i İslâm hareketi batıya karşı şimdiye kadar muhafaza ettiği hasmane vaziyeti kazandı.

(1) Kral Abdullah, Biz Osmanlı'ya Neden İsyân Ettik, çev. Halit Özkan, İstanbul: Klasik Yayınları, 2006, s.15.

O zamandan evvel batıya karşı gösterilen mücadele ve dayanışma intizamlı değildi.⁽¹⁾

İngilizler hem Hilâfetle gizli bir şekilde mücadeleye girmiş, hem de Osmanlı'yla yani Halife ile iyi anlaşmış görünüşü vererek Hindistan Müslümanlarını yanlarına çekebilmek için Halife ve Şeyhu'l-İslâm adına Hintlilere İngiliz devletiyle dost olmalarını tavsiye eden sahte mektuplar düzenlemişlerdir. Fakat bu dönemde aynı İngiltere, Arap bölgelerine kaçak silahlar sokmaya çalışmış ve yakalanmıştır. İngiliz basını ise bu olayların büyütülmemesini ve bu yapılanların İngilizlerin İslâm Hilafetine ve Osmanlı Devleti'ne olan sadakatine aykırı bir durum olmadığını söylemiştir. Basın ile uygulamış oldukları ikiyüzlü politikalarını örtbas etmeye çalışmışlardır.⁽²⁾ İngiltere Kraliçesi Viktorya Hindistan İmparatoriçesi olarak da ilan edildi ve büyük bir Müslüman nüfusun hükümdarı oldu. Bu sebeple Hindistan Müslümanlarının halifeye bağlılığı devam etikçe İngiliz hakimiyetinin tehlikeye girme korkusundan dolayı İngiltere, Osmanlı Hilafetinin meşruiyeti tartışma konusu edilip Hilafetin Arapların hakkı olduğu iddiaları yayılmaya ve Osmanlı halifesinin itibarını zayıflatmaya yönelik politika izledi.⁽³⁾ Arap Hilafeti Projesi genişledikçe ona olan tepkiler de büyüyordu. Peşaverli Mevlevi Hafız Abdülcemil 1315/1898 senesinde Hindistan'da ez-Zaferu'l-Hamidiyye fî İsbâti'l-Halîfe adlı

(1) Lothrop Stoddard, The New World Of İslâm, New York: Charles Scribner's Sons 1921, s.49.

(2) Ali Fehmi Muhammed, el-Hilâfetü'l-İslâmiyye ve'l-Câmiatü'l-Osmaniyye, çev. Suat Mertoğlu, İslâm Hilâfeti ve Osmanlı İttihadı, Hilâfet Risaleleri, İstanbul, 2003, c.3, s.96.

(3) Gümüšoğlu, a.g.e., s.167-168.

eserini kaleme aldı. Daha sonra Arapça'ya da çevrilen eser, Sultan Abdülhamid Han'ın Hilâfetini ispat ve onun Müslümanların İmamı ve Halifesi olmadığını iddia edenlerin⁽¹⁾ görüşlerini reddetmek için yazılmıştır. Eserin başlangıcında Abdülhamid Han için şu ifadelerde bulunmuştur;

Sultânu'l-âzam ve hâkânu'l-efhâm, en iyi sığınak, Hilâfet ve saltanatın varisi, Arap ve Türk'ün sultanı, yeryüzünün aslanı, saltanatın imamı, Osmanlı Devleti'nin halifesi, şeriat düşmanlarını kahrede, Peygamber sancağının alemlerini yükselten, büyük hakanların en değerlisi, kerim sultanlarının semasının kutbu, zamanın en iyisi, imânın yardımcısı, huzur ve güvenliğin yayıcısı Sultan b. Sultan Abdülhamid Han (Allah o'nun saltanatını sonsuz, devletini ebedi kılsın, saltanatının silsilesi, silsilenin sonuna kadar uzansın), Hilâfet makamına istihkakla geçmenin en uygunu, Hilâfet sancağını her tarafa taşımaya en layığı...⁽²⁾

(1) William Muir vb.

(2) Mevlevi Hafız Abdülcemil, ez-Zaferu'l-Hamidiyye fî İsbâti'l-Halife, Hindistan, 1315, s.1. Mustafa Zihni Paşa, Makam-ı celil-i Hilâfet, makam-ı saltanat-ı seniyye-i Osmâniyye ile müttehittir demiş, saltanatın ve hilafetin birbirinden ayrılamayacağına dikkat çekmiştir. Paşa, Ey imân edenler! Allah'a itaat edin, Peygamber'e ve sizden olan ulu'l-emre de itaat edin (en-Nisa, 4/59) ayetinin gereği olarak yeryüzünde yaşayan bütün Müslümanların Osmanlı sultanına itaat etmesinin farz olduğunu ifade etmiştir. Bkz. Mustafa Zihni Paşa, İslâm'da Hilâfet, Kostantıniyye: Matbaa-i Ebu'z-ziyâ 1327, s.3-4. Bu alanda daha çok eser yazılmıştır. Yazılan eserlerde Hilâfetin Osmanlı Devleti'yle kaim olduğunu ve devletin yıkılması halinde halifeliliğin de son bulacağı açık bir şekilde ifade edilerek İslâm umumî efkârının bu konuda uyanık olması sağlanmaya çalışılmıştır. Bkz. Seyyid Habib Efendi, Hablu'l-i'tisam ve vücûbu'l-Hilâfeti fî dîni'l-İslâm, Beyrut, 1334, s.96.

Sultan Abdülhamid Han'ın takip etmiş olduğu siyaset, hilafet silahını fazla büyütüp Müslümanları sonu bilinmeyen maceralara atmamak ve sömürgeci devletlere hilafet silahının gücünü göstererek İslâm Dünyası'nın üzerindeki sömürge faaliyetlerini engellemektir. Sultan harplerin insanlar üzerindeki olumsuz tesirini dikkate alarak sonra gelecek birader ve oğullarıma nasihat ederim ki artık uzun, kısa muharebelerle uğraşmasınlar. Galibiyetle biten harpler de mağlubiyetle neticelenenler kadar milleti yorar diyerek savaştan mümkün olduğu kadar uzak durmuş ve devletin menfaatlerini diplomasi yolu ile çözmeye gayret göstermiştir.⁽¹⁾ Sultan Abdülhamid Han, Arap bölgelerindeki tekke ve tarikat şeyhleri ve aşiret liderleri ile samimi ilişkiler kurmuş, Hilâfetinin nüfuzunu hissettirmiş ve olumlu ilişkiler kurduğu kişiler ile Osmanlı hilafetinin meşru olduğunu yaymaya çalışmıştır. Bu doğrultuda Mekke emirliğine güvendiği Şerif Abdülmuttalib'i getirmiş, İngilizlere fırsat tanımamıştır. Abdülhamid Han, Dünya Müslümanları ile kurduğu iyi ilişkiler vesilesi ile dünyanın muhtelif bölgelerinden Abdülhamid Han'a ve Hilâfet'e büyük destek verilmiştir. 1884 senesinde Dobralı Müslümanlar, Abdülhamid Han'a telgraf çekmiş ve hukuk-ı mukaddes-i Hilâfet-i Kübrâ için canlarını feda etmeye hazır olduklarını arz etmişlerdir.⁽²⁾ Abdülhamid Han, Arap reislerinden tehlikeli gördüklerini kendilerine hissettirmeden ve gönüllerini hoş tutarak İstanbul'a getirtmiş ve gözetim altında tutmuştur. Getirtmiş

(1) Alâeddin Yalçınkaya, Sultan II. Abdülhamid Han'ın Notları, İstanbul: Sebil Yayınları, 1996, s.105.

(2) Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yıldız Sadaret Hususi Evrakı, 185/98.

olduklarından birisi de Şerif Hüseyin'dir. İttihatçılar, iktidara geldiklerinde ise Şerif Hüseyin'i Hicaz'a göndermişlerdir. Halbuki Abdülhamid Han, Şerif Hüseyin'in tehlikeli bir adam olduğunun farkındaydı ve Sadrazam Kâmil Paşa'ya bu adamı oraya göndermeyiniz... Siz onu tanımazsınız, fakat ben bilerek söylüyorum ki, bu Şerif Mekke'de rahat durmayacak, muhakkak devletin başına işler açacaktır demiştir.⁽¹⁾ İttihatçıların politikaları nedeni ile Hicaz'a dönme fırsatı bulan Şerif Hüseyin, İttihatçıların bazı yaptıklarının İslâm'a ters olduğunu anlatmış ve halifeyi etkisiz hale getirdiklerini söyleyerek İngiliz desteği ile Osmanlı Devleti'ne isyan etmiş ve Hilâfet hayallerini gerçekleştirmeye gayret göstermiştir.⁽²⁾ Ayrıca 1918 senesinde yayınlamış olduğu İsyân Beyannamesi'nde İttihat ve Terakki'nin sultanın haklarını gasp ettiğini, hilafetin şartlarını ortadan kaldırdığını ve şeriata aykırı hareket ettiğini söyleyerek Müslümanların desteğini istemiştir.⁽³⁾ Şerif Hüseyin, Hicaz'a giderken tahttan indirilmiş olan Abdülhamid Han'ı ziyarete gitmiş ve zât-ı şahânelerinizin Arap bölgelerinde büyük itibarı vardır. Eğer oralara gelerseniz, devlet ve saltanat için aradığınız korumayı bulacaksınız. Ne zaman ihtiyaç duyarsanız biliniz ki üzerine düşen görevi ilk yapacak Arap ülkesi Hicaz olacaktır. Hz. Muhammed (s.a.v.) Medine onlar için en hayırlısıdır, keşke bilseler buyuruyor. Eğer siz de muhterem ailenizle birlikte oraya gelerseniz, malımız

(1) Mahmud Nedim Bey, Arabistan'da Bir Ömür, İstanbul: İsis Yayıncılık, 2001, s. XI.

(2) Gümüüşoğlu, a.g.e., s.194.

(3) Nâci Kâşif Kıcıman, Medine Müdafaası, İstanbul: Sebül Yayınevi, 1994, s.50,64.

canımız size feda olacak ve bütün âsiler size boyun eğecektir demiştir.⁽¹⁾ Sultan Abdülhamid Han, hem Avrupalı devletlerin sömürgelerine giden yolları kapatmak hem hicazın güvenliğini sağlamak hem de Müslümanların rahat bir şekilde Medine'ye gidebilmelerine imkân tanımak için Hicaz Demir Yolu'nu inşa ettirmiştir.⁽²⁾

Sultan II. Abdülhamid, 22 Temmuz 1908 senesinde 1876 anayasasının yürürlüğe girmesi için bir saltanat iradesi çıkarttı. Sultan, seçimlerin yapılmasını ilan etti ve feshedilişinden 30 sene sonra parlamento açıldı. Osmanlı münevverlerinin Batı tarzı hukuk sistemleri gerçekleşti. İlandan sonra Mahmud Şevket Paşa, Hareket Ordusu'nun başına geçti ve İstanbul'u kuşatarak sıkıyönetim ve istisnaî mahkemeleri ilan etmek üzere askerî harekât kararı aldı.⁽³⁾ Paşa, 27 Nisan 1909 tarihinde âyan ve mebusan meclisinde Sultan'ın hal'ini yani tahttan indirilmesini teklif etti. Meclis teklifi kabul etti. Devlette etkisi ve birtakım makamların sahibi olan münevverlerden oluşan bir heyet tarafından karar sultana tebliğ edildi. Bu heyetin başında bir Osmanlı münevveri olan Yahudi ve Mason Emmanuel Karasu vardı. Heyette âyan meclisi üyesi Hristiyan ve Ermeni bir Osmanlı münevveri olan Aram Efendi de vardı. Meclis teklifi kabul ettikten sonra meşhur Osmanlı münevveri ve müfessiri Elmalılı Hamdi

(1) Kral Abdullah, a.g.e., s.21.

(2) Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Ufuk Gülsoy ve William Ochsenwald. İstanbul: TDVİA, 1998, "Hicaz Demir Yolu" Maddesi.

(3) Ramzor Ernest, Türkiyâ'l-Fetât ve Sevretü 1908. Çev. Salih Ahmed el-Ali, Beyrut: Dâru ve Mektebetü'l-Hayat, 1960, s.150; Manteran, a.g.e. c.2 s.253.

Yazır, hal fetvasını yazdı. Fetva Emîni Hacı Nûri Efendi ise fetvanın içerdiği sebeplerin doğru olmadığını ve dinin siyasî bir alet olarak kullanılmasının mümkün olmadığını gerekçesi ile fetvayı imzalamadı. Fakat o'nun yerine Mustafa Asım Efendi imza attı. Şeyhü'l-İslâm Mehmed Ziya Efendi, imzalanan fetvayı kabul etti.⁽¹⁾ Sultan Abdülhamid Han'ın muhaliflerinin bile kabul ettiği üzere Sultan, 31 Mart Hadisesi'nden istifade etmek isteseydi, otuz üç senedir sürdürdüğü mutlak ve şahsi idaresini geri döndürebileceğinde şüphe yoktu.⁽²⁾ Hal kararı kendisine tebliğ edildiğinde Takdir-i ilahi yerini buldu, el-hükmü lillah diyerek kadere rıza göstermiş, 33 sene boyunca Abdülhamid Han'ın istibdat ve vehimden bahseden hatta onun bu vasıflarını kullanmaya çalışan birçok insan

(1) Ömer Faruk Yılmaz, Belgelerle Sultan İkinci Abdülhamid Han. İstanbul: Osmanlı Yayınevi, 1999, s. 185-187. Sultan Abdülhamid Han tahttan indilirdikten 4 ay kadar sonra 5 Eylül 1909 tarihinde Selantik'te İttihat ve Terakki umumi bir kongre düzenlemiştir. Bu kongrenin haricinde cemiyetin ileri gelenleri ile Siyonistler arasında gizli bir toplantı icra edilmiş ve önemli kararlar alınmıştır. Bundan sonra Türkiye nasıl idare olunacaktır? Gazeteci ve siyasetçi Mevlanzâde Rıfat, toplantıda alınan kararları şöyle sıralamıştır;

- 1-Bundan sonra Türkiye'de dinin nüfuz ve kudretini kırmak.
- 2-Türkiye'nin malî ve iktisadî kaynaklarını kardeşler arasında paylaşmak.
- 3-Hilafeti saltanattan ayırarak zayıflatmak.
- 4-İmkân hasıl olunca Osmanlı Hanedanlığı'nı imha edip cumhuriyeti ilan etmek. Bkz. Mevlanzâde Rıfat, Türkiye İnkılâbının İçyüzü, Halep: Vakıf Matbaası, 1929, s.172; Devlet-i Osmâniye ve Siyonistler, Köstence: Dobruca Juna Matbaası 1923, s.8.

(2) Hüseyin Kazım Kadri, Bir Milletın Dirilişı, İstanbul: Pınar Yayınları, 2008, s.151.

olmuştu.⁽¹⁾ Sultan Abdülhamid Han, hal kararının tebliği için hayatı boyunca mücadele ettiği entrikacıların temsilcilerinden müteşekkil bir heyet vazifelendirilmesi karşısında metanet ve vakarını korumuş,⁽²⁾ fetvada kendisine isnat edilen suçları hayretle karşılamış ve şöyle demiştir; bu işi ben yapmadım. Sebep olanları millet arasın bulsun. Ben milletimin iyiliği için çok çalıştım. Hepsi mahvoldu. Hepsine sünger çekildi. Kaderim böyleymiş.⁽³⁾

Sultan Abdülhamid Han, gözetim altında tutulduğu senelerde korumalığını yapan süvari yüzbaşısı Debreli Zünnun'a şu ifadelerde bulunmuştur; bana en çok dokunan bu mason taslağı Yahudi'nin hal kararını tebliğ edişi olmuştur. Yıldız'a gelen mebuslar heyetinde Emanuel Karasu'yu hiç unutamıyorum. Bu suretle Makam-ı Hilâfet'e hakaret edilmiştir. Yahudilerin Hz. Muhammed (s.a.v.) zamanından beri Sadr-ı İslâm'a ve Makam-ı Hilâfet'e karşı duydukları kin ve nefret cümlelerinin malumudur. Sultan Abdülhamid Han, Siyonist

(1) Tahsin Paşa, Yıldız Hatıraları Sultan Abdülhamid, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1999, s.13.

(2) Ali Cevdet Bey, Fezleke, (İkinci Meşrutiyetin İlânı ve Otuz Bir Mart Hadisesi), nşr. Faik Reşit Unat, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1991, s.83.

(3) Ali Cevdet Bey, a.g.e., s.82; Osmanoğlu, a.g.e., s.150. Danişmend, hal sebepleri tamamen yalan ve iftiradan ibarettir demiştir. Bkz. İsmail Hami Danişmend, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1972, c.4 s.377. Bu sebeplerin en önemli olanı ise 31 Mart Vakası idi. Bu vakada Abdülhamid Han'ın hiçbir tesiri olmamış hatta bu iftirayı atanlar daha sonra bunun bir iftira olduğunu kabul etmişlerdir. Bkz. Ali Fuat Türk geldi, Görüp İştiklerim, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2010, s.43; Danişmend, a.g.e., c.4 s.370-371.

davası için Teoder Hertzfel ile Hahambaşının Yahudilere bir yurt yapmak maksadıyla Kudüs'ten arsa verilmesi için milyonlarca altın teklif ettiklerini ve kendisinin de Vatan toprağı satılmaz diyerek reddettiğini bahseder ve Yahudilerin kendisine bundan dolayı düşman olduklarını belirterek şimdi bu Selanik'te çektiklerim Yahudilere yurt göstermeyişimin cezasıdır demiştir.⁽¹⁾

- (1) Hüsamettin Ertürk, İki Devrin Perde Arkası, İstanbul: Sebül Yayınevi, 1996, s.48. Sultan Abdülhamid Han'a bir dönem muhalefet eden ve bu uğurda yurt dışına giden ancak ülkeye döndüğünde gördüğü felaket karşısında Abdülhamid Han'ın kabrine giderek affını isteyen meşhur gazeteci ve edebiyatçı Ahmed Muhtar Toksöz şunları söylemiştir; Yirmi iki sene mukaddem Sultan Abdülhamid Han merhum hal edildi. Selanik'e gönderildi. Yerine vükelâ, vüzerâ ve ümerâ, amenna deyip, ne derse kabul eden ve etliye sütlüye karışmayan ve yalnız ne yapılırsa memnun ve mahzuz olan Sultan Mehmed Reşad Han getirildi. Mukedderât-ı millet ve zimam-ı devlet sine-i milletten kopup şahika-ı iktidara çıkan güya hamiyetli, malumatlı ve faal gençlerin ellerine geçti ve yüzlerce mebus ve ayan intihap ve tayin edildi. Sonra ne oldu? On sene gibi az bir zamanda devlet ve milletçe Sultan Abdülhamid Han merhumun otuz üç sene süren ahd-i saltanatında uğradığımız felaketlerin ve belaların, hacaletlerin ve rezaletlerin on mislini gördük... Rusya ile muharebeden (Doksan üç Harbi) sonra İstanbul'a akın akın gelen muhacirler camilerde ve medreselerde sefil ve perişan sürünürken, Sultan Abdülhamid Han merhumun Yıldız Sarayı'nda keyfî sefâ, iş-ü işret eylediğini görmedik ve işitmedik. Fakat Çanakkale'de Sarıkamış'da Tih çöllerinde, Irak sahralarında yüz binlerce Türk ve Müslüman sapır sapır şehid olurken; İstanbul'da binlerce ve binlerce aile ekmezsiz ve yeni doğan binlerce çocuk sütsüz kalıp inlerken ve ağlarken sine-i milletten kopup şahika-ı iktidara çıkan, sererilerin, kulüplerinde ve köşklerinde vur patlasın çal oynasın eğlendiklerini, tıka basa yiyip ve içtiklerini gördük ve işittik. Bir padişahın değil birkaç

Sultan Abdülhamid Han'ın İttihat ve Terakki tarafından indirilmesinden sonra yine İttihat ve Terakki, halk tarafından Sultan Reşad olarak anılan Sultan V. Mehmed'i (1844-1918) tahta çıkartmıştır. Sultan V. Mehmed, İttihat ve Terakki'nin gölgesinde bir esir gibi kalmıştır. Ülkeyi artık İttihat ve Terakki Yönetmeye başlamıştır.⁽¹⁾ Sultan II. Abdülhamid, Selanik'e sürüldüğünde Sultan V. Mehmed'in haberi bile olmamış ve sürgünün ertesi günü Fransız elçisinden öğrenmiştir.⁽²⁾ İttihatçılar, hükümeti ele geçirdikten sonra münevverler diktatörlüğü benimsedi. İttihatçılar üç kişiden oluşan bir yönetim kadrosu kurdular; İçişleri Bakanı Talat Bey, Harbiye Bakanı Enver Paşa ve Bahriye Bakanı Cemal Paşa.⁽³⁾ İttihat ve Terakki, İslâm Dünyası'nın Osmanlı'nın yanında duracağı tecrübesine dayanarak cihâd-ı ekberden fayda ummuş ve I. Dünya Savaşına girmiştir. Fakat İngiltere, Fransa ve Rusya sömürgelerinde Müslümanları harekete geçirme ihtimali olan herkesi tasfiye etmiş, bu sebeple de sömürge olan İslâm topraklarından beklenen destek gelememiştir. İngiltere'nin Araplara yönelik politikası sonuç vermiş, Şerif Hüseyin, Osmanlı Devleti'ne isyan etmiştir. Ancak İngilizlerle beraber

yüz serserinin zulüm ve i'tisâfını çektik. Bkz. Ahmed Muhtar, İntâk-ı Hak, İstanbul: Hamit Matbaası, 1930, s.364.

(1) Mısıroğlu, a.g.e., s.127-128.

(2) Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cevdet Küçük. Ankara: TDVİA, 2003, "Mehmed V" Maddesi.

(3) Bu yöneticilere ek olarak da Dr. Nazım, Dr. Baha Şakir, Mehmed Ziya Gökalp, Kara Kemal, Hüseyin Cahit, Yahudi Mehmed Cavit ve Yahudi Emmanuel Karasu gibi sivil münevverler vardı. Fakat bu üçlü yönetici ekip, parti içerisinde ve parlamentoda kendilerine karşı herhangi bir muhalefet olmaksızın otoritelerini kurdular. Manteran, a.g.e. c.2 s.302.

olduğu için Müslümanların tepkisinden çekinerek Hilafet meselesini savaş sonuna ertelemesi gerektiği telkin edilmiştir.⁽¹⁾ Şerif Hüseyin her ne kadar kazanım elde etmiş olsa da Medine'yi teslim almaya geldiğinde emrinde sadece üç yüz elli adamı vardır. Kendi adamları tarafından yağmalanmaması için Türk komutanlardan silah depolarında Türklerin nöbet tutmasını rica etmiştir.⁽²⁾ Şeyhü'l-İslâm Hayri Efendi imzasıyla neşredilen Cihâd-ı Mukaddes fetvasının Fâtih Câmii Şerifi girişinde resmen okunuşu:

(3)

1914 senesinde Türklere karşı savaşmak üzere Irak cephesine gönderileceğini öğrenen Hindistanlı Müslümanlar, isyan etmiş ve İngiliz Subaylarını öldürmüşlerdir. Bu sebeple binlerce Hintli Müslüman şehit edilmiştir. Mısır başta olmak üzere birçok Arap bölgesinde Arap Müslümanlar, Osmanlı'ya karşı savaşan

(1) Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, "Hilafet" maddesi.

(2) Mısıroğlu, a.g.e., s.135.

(3) Mısıroğlu, a.g.e., s.132. Makalede yer alan fotoğraf, renklendirilmiş halidir. Fetvanın tam metni için ayrıca bkz. a.g.e., s.132- 133.

sömürgeci yönetimlere isyan etmiş ve binlerce Arap Müslüman şehit edilmiştir. Birçok Arap Müslüman, Çanakkale'ye gelerek Osmanlı ordusunda savaşmış ve şehit düşmüştür. Cihad-ı Mukaddes'e katılımın beklenen kadar olmaması, İttihat ve Terakki'nin Arap bölgelerinde izlemiş olduğu yakışsız tutumların sonucudur. Yine de düşman saflarında yer alan Müslümanlar bile Türklere büyük fayda sağlamıştır. İstanbul'da silah depolarında bekçilik yapan Hintli Müslümanlar, Anadolu'ya silah tedarik etmişlerdir. Rus ordusundaki Müslümanlar ise Rus-Ermeni mezalimini engelleme noktasında büyük fayda sağlamışlardır.⁽¹⁾

3 Temmuz 1918 tarihinde Sultan Mehmed Reşad vefat etmiş, ertesi gün Birinci Dünya Savaşı'nın bitimine, Mondros Mütârekenâmesi'nin imzalanmasına (30 Ekim 1918) üç ay kadar kala daha çok Sultan Vahideddin

(1) Mısıroğlu, a.g.e., s.135. Osmanlı'ya karşı Arap İsyanı'nı başlatan Şerif Hüseyin'in oğlu ve ileride Ürdün Devleti'nin ilk kralı olan Abdullah, hatıralarında Sultan II. Abdülhamid Han'ı takdir ederek şu ifadelerde bulunmuştur; İnsanlar Abdülhamid'in zalim olduğuna inanıyorlar. Ama yanlış biliyorlar. Abdülhamid, zalim değil sadece çok dikkatli bir hükümdardı. Tahttan indirildikten sonra anlaşıldı ki sadece bir defa idam cezası vermişti... Ama Abdülhamid tahttan indirildikten sonra İttihat ve Terakki yönetimince Suriye ve Yemen'de gerçekleştirilen idam cezaları ve sıkıyönetim uygulamaları yanında Abdülhamid'in işlediği zulümler masum kalırdı... Bence Sultan Abdülhamid İslâm dünyasının son büyük sultanıydı. Onun tahttan indirilmesinden sonra meydana gelen olaylar, Kûfe ve Mısırlıların Hz. Osman'a yaptıklarına benzer. Hz. Osman nasıl fitne ile Müslümanlar arasında sınır idiye, Abdülhamid de bu çağda insanlarla fitne arasında perdeydi. Bu perde yırtılınca fitneler ortaya çıktı... bkz. Kral Abdullah, a.g.e., s.18-19.

ismiyle bilinen Sultan 6. Mehmed tahta geçmiştir. Bütün cephelerden mağlubiyet haberleri gelmeye başlamıştır. Sultan Vahideddin, halife sıfatıyla siyasî, idarî ve askerî olarak en yüksek âmir olsa bile resmen başkumandan sayılmakla birlikte bu durum fiilî değil sadece hukukî bağlamda kalmıştır. Çünkü Sultan II. Abdülhamid Han'ın tahttan indirilişinden sonra yetki bütünü ile İttihat ve Terakki'nin elinde idi.⁽¹⁾ Ülkeyi Birinci Dünya Savaşı'na sokmakla felakete götüren İttihat ve Terakki, hükümetten çekilmek zorunda kalmış, Osmanlı orduları cephelerde büyük zayıflık vermiş ve devletin en çok güvendiği ordu olan Filistin ve Suriye cephesindeki Yıldırım Orduları geri çekilmek zorunda kalmış, Eylül ayının ilk haftasında oradan çok kötü haberler gelmiştir. İngilizler büyük bir taarruza geçmiş, bir hamlede Filistin ve Suriye'yi almış ve orduya ricat emri verildiği için askerler dağılma noktasına gelmiştir. Bu gelişmeler nedeni ile sınırlanan Harbiye Nazırı Enver Paşa, Fevzi Paşa'ya Mustafa Kemal Paşa ordusunu bırakmış ve kaçmış. Hemen kurşuna dizilmesi için emir vereceğim demiştir.⁽²⁾ Fakat kısa bir süre sonra mütarekeye karar verildiği için Enver Paşa, ülkeden kaçmak zorunda kalmıştır.⁽³⁾ Sultan Reşad, vefatına yakın hastalanması nedeni ile Alman cephesini ziyarete Sultan Vahideddin gitmişti. Bu yolculukta Mustafa Kemal Paşa, ileride Sultan olacak olan Vahideddin'in zabıtlarından biri olarak refakat etmiştir. Mustafa Kemal Paşa, kendisini İttihat ve Terakki'nin politikalarına karşı biri olarak tanıtmış, Sultan Vahideddin de Mustafa Kemal Paşa'yı

(1) Mısıroğlu, a.g.e., s.145, 203.

(2) Murat Sertoğlu, Mareşal Çakmak'ın Hatıraları, Hürriyet Gazetesi, s.3 11 Nisan 1975.

(3) Gümüsoğlu, a.g.e., s.260.

benimsemiştir. Bu yakınlaşmadan sonra Nâci Paşa, Mustafa Kemal Paşa'ya Veliahd hakkındaki görüşünü sormuş, Mustafa Kemal Paşa da daima göz önünde bulundurmak ve O'na sadâkatle hizmet etmek şartıyla bu adam ile çok iş görülebilir demiştir. Veliahd Vahideddin Efendi, Mustafa Kemal Paşa ile seyahatleri esnasında beraberinde bulunan damadı Şehzade Ömer Faruk Efendi'ye Mustafa Kemal Paşa'nın hakiki düşüncesini öğrenmesini söylemiş, Şehzade de Paşa'yı seyahatleri boyunca çeşitli şekillerde yoklamış ve Paşa'nın İttihatçı aleyhtarı ve Hilâfet'e bağlı olduğunu ifade etmiştir.⁽¹⁾

Mustafa Kemal Paşa, Filistin cephesindeki mağlubiyetten yaklaşık bir ay kadar sonra 15 Ekim 1918 tarihinde Sultan Vahideddin'e gönderdiği telgrafta behemehâl sulh yapılmasını ve kendisinin de aralarında bulunduğu yeni bakanlardan müteşekkil bir hükümet kurulması gerektiğini ifade etmiş, Sultan, telgrafi Sadrazam İzzet Paşa'ya vermiş ve Mustafa Kemal Paşa'yı İstanbul'a davet edeceğini bakanlığı kendisine teklif edeceğini söylemiştir. Sultan Vahideddin bu yapılamaz ise Anadolu'ya yönelecek düşman istilasına karşı lazım gelen askeri tedbirleri alması için Mustafa Kemal Paşa'yı cepheye göndereceğini, onun cephede bulunmasının daha faydalı olacağını ifade etmiştir.⁽²⁾ Sultan Vahideddin, Mustafa Kemal Paşa'yı Samsun ve çevresindeki asayışı sağlamak amacı ile Dokuzuncu Ordu Müfettişi olarak Padişah Vekili olarak hareket etmesini sağlayan Fermân-ı Hümâyün ile örtülü ödenekten ve hazine-i hassa'dan gerekli bütün tahsisat sağlanarak yanına istediği kişileri

(1) Mısıroğlu, a.g.e., 143-145.

(2) Rauf Orbay, Siyasi Hatıralar, İstanbul: Örgün Yayınevi, 2005, s.108.

alması sağlanarak Anadolu'ya göndermiştir. 19 Mayıs 1919 tarihinde Samsun'a çıkan Mustafa Kemal Paşa, Erzurum ve Sivas Kongresi'yle, Büyük Millet Meclisi'nin ilk zamanlarında Makam-ı Hilafet'e ve Sultan Vahideddin'e son derece bağlı gözükmüş daha sonra ise Anadolu'da kendi başına bir güç haline geldiğinde Halife'yi yani Sultan Vahideddin'i ve Halife'ye itaat edenleri hain ilan etmiştir.⁽¹⁾ Ardından Mustafa Kemal Paşa önderliğindeki Meclis, 1 Kasım 1922 tarihinde saltanatı hilâfetten ayırarak lağvetti. 17 Kasım 1922 tarihinde ise Sultan Vahideddin, doğup büyüdüğü ülkeyi terk etmek zorunda bırakıldı. Ardından Veliahd Abdülmecid Efendi ile görüşüldü ve kendisinden saltanat iddiasında bulunmayacağına dair belge alınarak 19 Kasım'da meclis tarafından Abdülmecid Efendi Halife tayin edildi. Abdülmecid Efendi sadece halife-i müslimin unvanını kullanacak ve bu unvana başka bir şey eklemeyecekti. 29 Ekim 1923 tarihinde Cumhuriyet ilan edildi. 3 Mart 1924 tarihinde ise Mustafa Kemal Paşa'nın başında olduğu meclis tarafından Hilafet ilga edildi ve Hanedan üyeleri hakkında yurt dışına sürgün kararı verildi. Halife Abdülmecid Efendi aynı gece on bir kişilik ailesiyle birlikte Çatalca İstasyonu'ndan trene bindirildi ve sınıra kadar kendisine İstanbul valisi ve emniyet müdürü refakat etti.⁽²⁾

Sonuç

Osmanlılar, devletlerini kurduklarından itibaren kendilerini halife olarak nitelendirmiş ve halifenin

(1) Mısıroğlu, a.g.e., s.154-155, 172. Fermanın Bahriye Nazırı Avni Paşa tarafından istinsah edilmiş hali için bkz. Kadir Mısıroğlu, Sarıklı Mücahidler, İstanbul: Sebil Yaymevi, 1969 s.61-62.

(2) Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, "Hilâfet" Maddesi.

görevlerini yerine getirmeye gayret göstermişlerdir. Abbasî halifesini meşru görmemiş, bu sebeple Abbasî halifesini muhatap almamışlardır. Yavuz Sultan Selim ile birlikte şeklî hilafete sahip olan Abbasî hilafetine son verilmiş ve hakikî bir hilafet gücüne sahip olarak şeklî hilafete de sahip olmuşlardır. Osmanlı Devleti varlığını sürdürdüğü müddetçe hilafetin gerekliliklerini yerine getirmiş, Müslümanlara hangi coğrafyada olursa olsun sahip çıkmışlardır. Sömürge politikası güden devletler tarafından Osmanlı Devleti zor duruma düştüğünde Dünya Müslümanları Hilafet sahibi gördükleri Osmanlı Devleti'nin yanında durmuşlardır. Batılı devletler, Osmanlı'nın önce saltanat gücüne odaklanmış ancak sömürge politikalarına başlamalarının ardından sömürgelerdeki hilafet gücünü gördüklerinde Osmanlı'nın hilafetinin boyutlarını da anlamışlardır. Sömürge politikalarının devamı için hilafeti ortadan kaldırmayı amaçlamışlardır. İlk olarak ise hilafetin hak sahipliği hakkında fitne çıkarmaya çalışmışlardır. Fakat bu politika fayda vermeyince içeriden satın aldıkları ve içeride yetiştirdikleri tarafından darbeler ile Osmanlı'nın hem saltanat hem de hilafet gücüne zarar vermeye başlamışlardır. Sultanı ülke içerisinde yetki bakımından itibarsızlaştırarak kadrolara kendilerini istinat duvarı edinen subaylarla ve münevverlerle doldurmuşlardır. Sömürgeci devletlerin bu politikaları sonuç vermiş, Osmanlı Devleti, kendisini I. Dünya Savaşı'nın içerisinde bulmuştur.

Büyük bir hezimet neticesi ile İttihat ve Terakki yönetimden çekilmiş ve Osmanlı Sultanı ve Müslümanların Halifesi Vahideddin Han çözüm yolları aramıştır. Vahideddin Han'ın itimadını kazanan Mustafa

Kemal Paşa, Sultanın özel yetkilendirmesi ile Anadolu'ya Milli Direniş'i uyandırmaya ve teşkilatlandırmaya gitmiş, önceleri kongrelerde ve nüfuz sahibi insanların önünde halifeye ve sultana bağlılığını sürekli tekrarlarken gücü eline alınca Sultan Vahideddin'i hain ilan etmiştir. Ardından başında bulunduğu meclis ile saltanatı ilga etmiş, Cumhuriyeti ilan etmiş ve son olarak da hilafeti ilga etmiştir. Hanedanı ise sürgüne göndermiştir. Böylece sömürgeci devletlerin önlerinde bulunan en büyük engel olan hilafet ortadan kaldırılmış ve nesiller boyunca İslâm'a ve Müslümanlara hizmet eden Osmanlı Hanedanlığı büyük bir ihanet ile güçleri ellerinden alınmış ve ülkeden çıkarılmışlardır. Osmanlı Devleti, dışarıdan değil bilakis içeriden bir kuvvet ile yıkılmıştır. Eğer içerideki kadrolar İslâm üzere yetiştirilmiş olsalardı. Batının düşüncesine kapılıp kendi öz vatanlarına karşı bu tarz bir hareket içerisinde bulunmaz, Osmanlı Hilafetinin gücünü nesiller boyu taşıyabilir ve sömürgeci devletlerin politikalarına hizmet etmiş olmazlardı.

Kaynakça

- 1) Abdurrahman Şeref Efendi, Tarih Muhasebeleri, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1985.
- 2) Ahmed Cevdet Paşa, Tarih-i Cevdet, İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1994.
- 3) Ahmed Muhtar, İntâk-ı Hak, İstanbul: Hamit Matbaası, 1930.
- 4) Ahmed Paşa. Ahmed Paşa Divanı. Nşr. Ali Nihad Tarlan, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1966.
- 5) Akgün, Seçil. Halifeliğin Kaldırılması Olayına Çeşitli Tepkiler, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1983.
- 6) Akgündüz, Ahmed. Osmanlı Kânunnâmeleri, İstanbul: Faisal Eğitim ve Yardımlaşma Vakfı, 1990.
- 7) Akgündüz, Murat. “Surre-i Hûmayûn Geleneği ve İslâm Toplumunu Kaynaştırmadaki Rolü”. D. E. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, (2005) 22: 107-114.
- 8) Alâaddin Ali Tûsî, Tehâfütü'l-Felâsife (Kitâbu'z-Zuhr), çev. Recep Duran, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990.
- 9) Ali Cevdet Bey, Fezleke, (İkinci Meşrutiyetin İlânı ve Otuz Bir Mart Hadisesi). Nşr. Faik Reşit Unat, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1991.
- 10) Ali Fehmi Muhammed, el-Hilâfetü'l-İslâmiyye ve'l-Câmiatü'l-Osmaniyye, çev. Suat Mertoğlu, İslâm Hilâfeti ve Osmanlı İttihadı, Hilâfet Risaleleri, İstanbul, 2003.
- 11) Asrar, Ahmed. Kanuni Devrinde Osmanlıların Dini Siyaseti ve İslam Alemi, İstanbul: Büyük Kitaplık Yayınları, 1972.

- 12) Âşıkpaşazâde. Âşıkpaşazâde Târihi Tarih-i Âl-i Osman, İstanbul: Matbaa-i Amire, 1332.
- 13) Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yıldız Sadaret Hususi Evrakı, 185/98.
- 14) Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Esas Evrakı, 148/8.
- 15) Başbakanlık Osmanlı Arşivleri, no: 828.
- 16) Baykal, Bekir Sıtkı. “Uzun Hasan’ın Osmanlılara Karşı Katî Mücadeleye hazırlıkları ve Osmanlı-Akkoyunlu Harbinin Başlaması”, Belleten, 21/82 (1957): 261-284.
- 17) Bayur, Hikmet. Hindistan Tarihi, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1950.
- 18) Berkes, Niyazi. Türkiye’de Çağdaşlaşma, İstanbul: İletişim Yayınları, 2008.
- 19) Danişmend, İsmail Hami. İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1972.
- 20) Ebu Abdülazîz Şah Veliyyullah Ahmed b. Abdürrahîm Ed-Dihlevî, İzâletü’l-hafâ’ an Hilâfeti’l-hulefâ (Esrâru Hilâfeti’l-hulefâ), çev. Mustafa Hudawi, Beyrut, 2009.
- 21) Erarslan, Cezmi. II. Abdülhamid ve İslâm Birliği, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1992.
- 22) Ernest, Ramzor. Türkiyâ’l-Fetât ve Sevretü 1908. Çev. Salih Ahmed el-Ali, Beyrut: Dâru ve Mektebetü’l-Hayat, 1960.
- 23) Ertürk, Hüsamettin. İki Devrin Perde Arkası, İstanbul: Sebil Yayınevi, 1996.
- 24) Eryılmaz, Bilal. Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme, İstanbul: İşaret Yayınları, 1992.
- 25) Eyüp Sabri Paşa. Mir’atü’l-Haremeyn. İstanbul: Bahriye Matbaası. 1301-1306.

- 26) Fatih Mehmet II Vakfiyeleri (nşr. Vakıflar Umum Müdürlüğü), Ankara: Cumhuriyet Matbaası, 1938.
- 27) Feridun Bey, Münşeât, İstanbul: Dâru't-Tıbaatu'l-Amire, 1858.
- 28) Gökbilgin, Tayyip. "Venedik Devlet Arşivindeki Vesikalar Külliyyatında Kanunî Sultan Süleyman Devri Belgeleri", Türk Tarih Kurumu Belgeler Türk Tarih Belgeleri Dergisi, 1/2 (1964).
- 29) Gümüšoğlu, Hasan. İntikalinden İlğasına Osmanlı'da Hilafet, İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2011.
- 30) Güngör, Erol. İslâm'ın Bugünkü Meseleleri, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1981.
- 31) Harb, Muhammed. el-Musakkafûn ve's-Sulta, Turkiya Nemûzecen. Kahire: Dâru'l-Beşir, 2017.
- 32) Harb, Muhammed. Selim'in Suriye ve Mısır Seferi Hakkında İbn İyas'da Mevcut Haberlerin Selimnâmelerle Mukayesesi (XVI. Asır Osmanlı-Memlûklü kaynakları hakkında bir tetkik), 1980, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Yeniçağ Tarihi.
- 33) Haydar Çelebi, Ruznâme, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Revan Kitaplığı, No: 1955.
- 34) Hoca Sâdüddin Efendi, Tâcü't-Tevârih, İstanbul: Tabhane-i Amire, 1279.
- 35) İbn İyas, Ebü'l-Berakât Zeynüddin Muhammed b. Ahmed, Bedâiü'z-zuhûr fî vekâii'd-dühûr. Nşr. Muhammed Mustafa, Kahire, 1984.
- 36) İbn Kemal, Ahmed Şemseddin, Kemalpaşazâde, Tevârih-i Âl-i Osman, VII. Defter. Nşr. Şerafettin Turan, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1957.

- 37) İdris-i Bitlisi-Ebu'l-Fazl Mehmed Efendi, Zeyl-i Heşt-Behişt, Süleymaniye, Esad Efendi. No: 2447, Memlük Seferi (95a-122a).
- 38) İslam Ansiklopedisi, Thomas Walker Arnold. 13 Cilt. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1964.
- 39) Kadri, Hüseyin Kazım. Bir Milletın Dirilişı, İstanbul: Pınar Yayınları, 2008.
- 40) Kaplan, Mehmet. Nesillerin Ruhı, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2010.
- 41) Karpat, Kemal. İslâm'ın Siyasallaşması, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2001.
- 42) Keşfi, Selimnâme, Esad Efendi Kütüphanesi, No: 2147.
- 43) Kıcımın, Nâci Kâşif. Medine Müdafaası, İstanbul: Sebil Yayinevi, 1994.
- 44) Kıvamî, Fetihnâme-i Sultan Muhammed. Nşr. F. Babinger, İstanbul: Maarif Basımevi, 1955.
- 45) Koloğlu, Orhan. Abdülhamit Gerçeği, İstanbul: Pozitif Yayınları, 2007.
- 46) Kral Abdullah, Biz Osmanlı'ya Neden İsyân Ettik, çev. Halit Özkan, İstanbul: Klasik Yayınları, 2006.
- 47) Kunter, Halim Baki. "Kitâbelerimiz" Vakıflar Dergisi, 2 (1942): 431-455.
- 48) Lewis, Bernard. İslâm'ın Siyasal Dili, çev. Fatih Taşar, İstanbul: Rey Yayıncılık, 1992.
- 49) Lothrop Stoddard, The New World Of İslâm, New York: Charles Scribner's Sons 1921.
- 50) Lugal, Necati. & Erzi, Adnan. Fatih Devrine Ait Münşeât Mecmuası, İstanbul: İstanbul Matbaası, 1956.
- 51) Lütfi Paşa, Tevârih-i Âl-i Osman, İstanbul: Matbaa-i Amire, 1341.

- 52) Mahmud Nedim Bey, Arabistan'da Bir Ömür, İstanbul: İsis Yayıncılık, 2001.
- 53) Manteran, Robert. Târihu'd-Devleti'l-Osmaniyye. Çev. Beşîr Sibâî. Kahire: Dâru'l-Fıkr, 1993.
- 54) Mecmuâtü'r-Resâil, Nuruosmaniye Kütüphanesi, No: 4976.
- 55) Mecmuatü'l-Münşeât, Esat Efendi, (Süleymaniye Kütüphanesi), No: 3879.
- 56) Mevlanzâde Rıfat, Devlet-i Osmâniye ve Siyonistler, Köstence: Dobruca Juna Matbaası, 1923.
- 57) Mevlanzâde Rıfat, Türkiye İnkılâbının İçyüzü, Halep: Vakit Matbaası, 1929.
- 58) Mevlevi Hafız Abdülcemil, ez-Zaferu'l-Hamidiyye fi İsbâti'l-Halife, Hindistan, 1315.
- 59) Mısıroğlu, Kadir. Geçmişi ve Geleceği ile Hilafet, İstanbul: Sebil Yayınevi, 1993.
- 60) Mısıroğlu, Kadir. Sarıklı Mücahidler, İstanbul: Sebil Yayınevi, 1969.
- 61) Mustafa Nuri Paşa, Netâyicü'l-Vukû'ât. Dâru'l-Hilâfet: Bab-ı Ali Cedidesi Matbaası. 1327.
- 62) Mustafa Zihni Paşa, İslâm'da Hilâfet, Kostantınıyye: Matbaa-i Ebu'z-ziyâ 1327.
- 63) Müneccimbaşı, Sahâifü'l-ahbar, Nuruosmaniye Kütüphanesi, No: 31.
- 64) Neşrî, Mehmed. Kitâb-ı Cihan-nümâ. Nşr. F. R. Unat, M. A. Köymen. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1957.
- 65) Orbay, Rauf. Siyasi Hatıralar, İstanbul: Örgün Yayınevi, 2005.

- 66) Oruç b. Adil, Tevârih-i Âl-i Osman (Oruç Bey Tarihi). Nşr. Necdet Öztürk, İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2008.
- 67) Osmanoğlu, Ayşe. Babam Sultan Abdülhamid, İstanbul: Selçuk Yayınları, 1984.
- 68) Öz, Tahsin. Zwei stiftungsurkunden des Sultans Mehmed II. Fatih, İstanbul, 1935.
- 69) Özcan, Azmi. Pan-İslamizm, Osmanlı Devleti, Hindistan Müslümanları ve İngiltere (1877-1914), İstanbul: İsam Yayınları, 1992.
- 70) Peçevî İbrahim Efendi, Peçevî Tarihi. Nşr. Bekir Sıtkı Baykal, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1981.
- 71) Saray, Mehmet. Rus İşgali Devrinde Osmanlı Devleti ile Türkistan Hanlıkları Arasındaki Siyasi Münasebetler (1775-1875), Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1994.
- 72) Sarıca Kemal (Kemal-i Zerd), Selâtinname, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, No: 331,
- 73) Satan, Ali. Halifeliğin Kaldırılması, İstanbul: Gökkubbe Yayınları, 2008.
- 74) Selahattin Tansel, Yavuz Sultan Selim, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2016.
- 75) Sertoğlu, Murat. Mareşal Çakmak'ın Hatıraları, Hürriyet Gazetesi, 11 Nisan 1975.
- 76) Seyyid Habib Efendi, Hablu'l-i'tisam ve vücûbu'l-Hilâfeti fi dîni'l-İslâm, Beyrut, 1334.
- 77) Shan, Muhammed. The Indian Müslims, A Documentary Record (1900-1947) Volume III, New Delhi.

- 78) Silâhşör, “Fetihnâme-i Diyâr-ı Arab”. Nşr. Selâhattin Tansel, Tarih Vesikaları Dergisi, 1/17, 18’den ayrı basım, 1958, 1961, 2. Fasikül.
- 79) Solakzâde, Mehmed Hemdemi Çelebi. Solakzâde Tarihi. Nşr. V. Çabuk. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989.
- 80) Tahsin Paşa, Yıldız Hatıraları Sultan Abdülhamid, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1999.
- 81) Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi No: 884.
- 82) Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, 10292 (36).
- 83) Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, 3192 (11).
- 84) Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, 4796 (20).
- 85) Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, 6341 – a (30).
- 86) Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, 7084 (7).
- 87) Toynbee, Arnold Joseph. 1920’lerde Türkiye, çev. Hasan Aktaş, İstanbul: Yöneliş Yayınları, 1998.
- 88) Turan, Osman. Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1994.
- 89) Tursun Bey, Tarih-i Ebû’l-Fetih. Nşr. Mertol Tulum, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 1977.
- 90) Türkgeldi, Ali Fuat. Görüp İşittiklerim, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2010.
- 91) Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Azmi Özcan. 46 cilt. İstanbul: TDVİA, 1998.
- 92) Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Casim Avcı. 46 cilt. İstanbul: TDVİA, 1998.
- 93) Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cevdet Küçük. 46 Cilt. Ankara: TDVİA, 2003.
- 94) Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Şit Tufan Buzpınar. 46 Cilt. İstanbul: TDVİA, 2009.

- 95) Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Ufuk Gülsoy ve William Ochsenwald. 46 Cilt. İstanbul: TDVİA, 1998.
- 96) Uluçay, Çağatay. Haremnden Mektuplar, İstanbul: Ata Basımevi, 1956.
- 97) Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. Osmanlı Tarihi, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1995.
- 98) Üçok, Bahriye. İslâm Tarihi Emevîler-Abbasîler, Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1979.
- 99) Yalçınkaya, Alâeddin. Sultan II. Abdülhamid Han'ın Notları, İstanbul: Sebil Yayınları, 1996.
- 100) Yılmaz, Ömer Faruk. Belgelerle Sultan İkinci Abdülhamid Han. İstanbul: Osmanlı Yayınevi, 1999.
- 101) Ziya Nur, Osmanlı Tarihi, İstanbul: Ötüken Yayınları, 1994.

